

*letnik X
številka*

1

**jezik
in
slovstvo**

1965

Jezik in slovstvo

Letnik X. številka 1

Ljubljana, 10. marca 1965

List izhaja od januarja do decembra (osem števil)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik France Bezljaj Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Janez Sivec, Aleksander Skaza, Boris Urbančič, Franc Zadravec

Tiska tiskarna ČP »Celjski tisk« v Celju

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila sprejema Slavistično društvo Slovenije Ljubljana, Aškerčeva 12,
tekoči račun pri NB 600-11-608-4 v Ljubljani

Letna naročnina 1000 din, polletna 500, posamezna številka 125 din;

za dijake, ki dobivajo list pri poverjeniku, 500 din;

za tujino celoletna naročnina 1500 din

Kdor poslane številke ne vrne v dveh tednih, ga štejemo za rednega naročnika!

Vsebina prve številke

France Bezljaj Spominu Ivana Grafenauerja	1
Tine Logar O nastanku slovenskih narečij	2
Milena Piškur Pomenska analiza besede baba	6
Bratko Kreft Blok in Dostojevski	15

Ocene in poročila

Helga Glušič Izbrano delo Cirila Kosmača	22
M. Helcl, L. Janský, J. Máchač, Z. Sochova, J. Zima Odgovor na odgovor	25
Janko Jurančič Pomembno in težko pričakovano slovarsko delo	26
Erika Mihevc-Gabrovec Pripombe k pisavi in rabi grških in latinskih imen in tujk	29
Jože Stabej Iz zgodovine slovenskih besed	31

SPOMINU IVANA GRAFENAUERJA

V visoki starosti štiriinosemdeset let je umrl pomembni slovenski slavist, jezikoslovec, literarni zgodovinar in narodopisec, akademik dr. Ivan Grafenauer. Slavistično društvo ga je že pred desetletji počastilo s častnim članstvom. V skoraj štiridesetih letih svojega publicističnega delovanja je objavil okoli dvestopetdeset knjig, razprav, kritik in glos, mimo katerih ne bo mogel nihče, ki se ukvarja z raziskovanjem slovenske kulture.

Koroški rojak iz zgornje Ziljske doline se je že od rane mladosti srečeval z najtežjimi nacionalnimi problemi slovenstva. V letih študija v Beljaku in na Dunaju si je izbral in začrtal svojo življenjsko pot. Bil je učenec slavistov Jagića in Murka ter germanistov Heinzla in Minorja, skušal je zajeti stroko v njeni klasični širini ter je bil za Miklošičem in Murkom edini, ki je z uspehom posegal na vsa področja slavistike. Vendar se je v razliko od njih posvetil samo slovenskim problemom.

Znanost se je že v času njegovega dozorevanja naglo diferencirala v vedno ožje specializacije, zato je bil njegov vzpon nekoliko bolj počasen, kakor bi pričakovali. Že zelo zgodaj je vzbudil pozornost s svojimi jezikoslovnimi objavami. Komaj leto po diplomi je Jagić v svojem Arhivu natisnil njegovo študijo o naglasu v ziljščini (1905). V kasnejših letih se je vračal k tej tematiki, znano in upoštevano je njegovo delo o naglasu nemških izposojenk v slovenščini in še v pozni starosti je zapisoval koroške govore za Slovenski lingvistični atlas.

Še bolj se je uveljavil kot filolog. S svojimi sistematičnimi raziskavami starejših slovenskih tekstov in rokopisov je položil prve temelje moderni slovenski tekstni kritiki. Pokazal je v njih obsežno lingvistično znanje in rezultati so važni prav tako za jezikoslovje kakor za našo kulturno zgodovino. Celo v narodopisnih študijah srečujemo pomembna in bistra lingvistična opažanja.

Vendar je pri njem kmalu začelo prevladovati literarnozgodovinsko zanimanje. Iz drobnih ocen, ki jih je objavljial po časopisih, se je kar nenadoma, skoraj nepričakovano rodila njegova Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, ki jo je začel objavljati 1909. leta. Med prvo svetovno vojno je dokončal tudi Kratko zgodovino slovenskega slovstva, ki je v kasnejših popravljenih izdajah služila kot nepogrešljiv učbenik na naših srednjih šolah. Njegovi Pregledi slovenske književnosti so izhajali tudi v tujih jezikih.

Res je bilo to njegovo delo v glavnem pedagoške narave, čeprav je v svoja sintetična prikazovanja vnašal marsikaj novega. V kritikah in literarno zgodovinskih študijah pa se je pokazal odličnega metodika ter ni na razvoj slovenske literarne zgodovine vplival nič manj kakor univerzitetne katedre za to stroko.

Po doktoratu na Dunaju mu je zagrebška univerza podelila veniam legendi, toda želel se je udejstvovati med Slovenci ter je zato raje ostal gimnazijski pro-

fesor do upokojitve leta 1940. Šele po izvolitvi za akademika mu je bilo omogočeno, da se je z novim elanom vrnil k tretjemu svojemu delovnemu področju, k slovenskemu narodopisju, kjer se je tudi že zgodaj, v letih pred prvo svetovno vojno, krepko uveljavil predvsem z uvajanjem modernih raziskovalnih metod v tej še sorazmerno slabo razviti veji slovenskih nacionalnih ved. Vrh njegovih prizadevanj pomeni monografija o Lepi Vidi. Čeprav so nekatere njegove izsledke osporavali — zgrešeni se zde na primer njegovi zaključki o staroslovanski religiji — je vendar povzdignil slovensko narodopisje iz amaterstva v solidno stroko na sodobni višini.

Mimo njegovih znanstvenih idej, ki so rastle in se prekalile v žilavem, vztrajnem mnogodesetletnem delu, ne more nobena modernejša smer v stroki. Njegova neomajna, globoka vdanost slovenstvu, podkrepljena z občudovanja vredno poštenostjo v iskanju resnice in razumevajočo objektivnostjo do vsega, kar je nastajalo v slovenski kulturi, pa priča o visoki človeški etiki in humanizmu. Vse to mu je pridobilo spoštovanje celotnega naroda.

France Bezljaj

Tine Logar

O NASTANKU SLOVENSKIH NAREČIJ

Slovanska plemena, ki so se pred 1300 leti naselila v Alpah, na Krasu in v jugozahodnem delu Panonske nižine, so po vsem, kar vemo o njihovem jeziku, govorila psl. dialekt, tak, kakršnega so v istem času govorili tudi predniki današnjih Hrvatov in Srbov, in zelo podoben tistemu, kakršen se je tedaj govoril po današnjem Češkem, Poljskem in v Rusiji. Jezikoslovci tudi mislijo, da je bil jezik Alpskih Slovanov, kakor navadno imenujemo prednike Slovencev, tedaj v glavnem enoten, brez večjih in zaznavnih dialektičnih razločkov. Vendar pa so se verjetno že kmalu po naselitvi zaradi novih geografskih, socialnih in drugih faktorjev začele porajati tudi take inovacije, ki so kasneje alpsko-slovanski jezik kot celoto oddaljile od govorice severnih, vzhodnih in sosednih južnih Slovanov, na drugi strani pa taki pojavi, ki niso zajeli niti vsega alpskoslovanskega ozemlja in so tako postali osnova za dialektizacijo alpskoslovanskega jezika samega.

Med najzgodnejše nove razvoje, ki jih je izvedla alpska slovanščina, ki so torej nastali že po razselitvi Slovanov, spadata nedvomno metateza likvid (vorna > vrana, dolka > dlaka, serda > srêda, žerti > žrêti) in skrajšanje psl. starega akuta (kráva > kráva). Prvi pojav pomeni realizacijo še psl. tendence po odprtih zlogih in so ga hkrati z alpsko slovanščino na enak način izvedle tudi češčina, slovaščina, srbohrvaščina, makedonščina in bolgarščina, skrajšanje akuta pa je bil ožji južnoslovanski dialektični pojav, ki je to jezikovno področje oddaljil od severnoslovanskega, predvsem češkega. Za nadaljnji razvoj južnoslovanskega, zlasti pa še alpskoslovanskega vokalizma je bilo skrajšanje starega akuta silno pomembno.

Enake južnoslovanske jezikovne inovacije pa se s tem še niso izčrpale. Izredno močno so se ob istočasnih vedno pogostejših teritorialno bolj omejenih inovacijah manifestirale še nekaj stoletij po naselitvi v južnoslovanski depala-

talizaciji vokalizma, zaradi česar sta na večjem delu južnoslovanskega jezikovnega ozemlja sovpadla v en sam glas **b** in **ɸ** (razen v bolgarščini in makedonščini) ter **y** in **i**, in končno je tudi **ê** povsod izgubil palatalno moč. S tem je bila odpravljena psl. zakonitost, da pred sprednjimi vokali velarni konzonanti niso bili mogoči.

Nekako v 8. stol. pa se je zaključil tudi že razvojni proces, zaradi katerega je nekdanji psl. **d'** na alpskoslovanskem teritoriju prešel v spirant **j**, refleks, ki je značilen samo za današnjo slovenščino ter za kajkavsko in deloma tudi čakavsko narečje srbohrv. jezika, medtem ko je drugod neznan (*med' a > meja, pred' a > preja*). Prav ta pojav je bil morda prvi in najvažnejši simptom, da sta v okviru zahodne južne slovanščine začela nastajati dva jezikovna teritorija, slovenski in srbohrvatski. Nadaljnja zgodovinska usoda tega ozemlja je verjetno povzročila, da so kasnejše inovacije bolj in bolj zajemale samo področje alpske slovanščine in današnjega kajkavskega hrvatskega narečja, medtem ko je teritorij hrvatske čakavščine ostajal ob strani in živel svoje posebno, odmaknjeno jezikovno življenje. *Pojavi, ki družijo slovenski jezik s čakavščino, so zato bolj izraz skupnih arhaičnih razvojnih zaostankov kot skupnih inovacij.*

Alpskoslovanska govorica, ki jo za 10.—11. stoletje lahko rekonstruiramo na osnovi Brižinskih spomenikov in bavarsko-slovenskih ter romansko-slovenskih jezikovnih odnosov, kot se nam kažejo v imenskem gradivu in izposojenkah, je v bistvu še vedno enotna in dialektično nezdiferencirana, čeprav je ta jezik zlasti v glasovnem pogledu že zelo različen od tistega, ki so ga Alpski Slovani govorili tedaj, ko so se naselili v te kraje, in še nekaj stoletij kasneje. V njem se je v štirih stoletjih nakopičilo že toliko sprememb in novih razvojnih tendenc, samo njej lastnih, da je v naslednjih dveh ali treh stoletjih kot v nekakem razvojnem skoku silno spremenil svoj obraz. *Zato lahko 10.—11. stoletje smatramo za prelomno dobo v razvoju alpske slovanščine.* Predvsem so se do tega časa že izoblikovale nove, specifično slovenske kvantitetno — akcentske razmere, ki so dopuščale dolžine samo še v poudarjenih zlogih, medtem ko so se nepoudarjene dolžine morale skrajšati. Neposredno pred tem se je v alpski slovanščini izvršil akcentski premik kratkega akuta z zadnjega zloga na predtonično dolžino (*duša > dúša*). Že ta pojav sam je temeljito spremenil psl. akcentno mesto v alpski slovanščini, ni pa je še dialektično razcepil, ker je bil splošno alpskoslovanski in je zajel tudi večji del ostalega južnoslovanskega teritorija. Izključno alpskoslovansko pa je bilo podaljšanje starega kratkega cirkumfleksa v odprtih začetnih besednih zlogih in preskok dolgega in podaljšanega cirkumfleksa za en zlog proti koncu besede, če le-ta ni bila enozložna. Ta akcentski premik je naravnost diferencialni znak za klasifikacijo slovenskih in srbohrvatskih narečij, saj ga slednja niso izvedla. Hkrati je izredno močno spremenil psl. akcentno mesto in kvantiteto, saj so tako lahko postali dolgi tudi taki vokali, ki so bili še iz ide. dobe kratki. Dolg je postal tudi tako akcentuirani alpsko slovanski polglasnik, ki se je razvil iz starih **ɸ**, **ɸ** in je bil v prejšnji dobi neakcentuiran.

Še pomembnejše za nadaljnji razvoj alpske slovanščine je bilo, da se je po odpravi neakcentuiranih dolžin pretežni del ekspiracijske sile začel zgoščevati na dolgopoudarjenem zlogu, in pa istočasno uveljavljanje težnje, da se sredi besede odpravijo poudarjene kračine. Jezik je take zloge oziroma vokale skušal podaljšati in je to dosegel tu prej, tam pozneje, kar vse se izraža v nadaljnjem različnem razvoju takih vokalov v kasnejših slovenskih narečjih. Ta težnja pa vendarle ni zajela popolnoma vsega slovenskega jezikovnega ozemlja, temveč

se ji je verjetno pod vplivom srbohrvaščine en del izognil (Prekmurje, Prlekija, južna Bela Krajina).

Zgostitev ekspiracije na poudarjenem dolgem vokalu je imela za nadaljnji razvoj alpske slovanščine silne posledice. Taki vokali so se začeli napeto izgovarjati, se zoževati in diftongirati. Najprej in najbolj je to prizadelo stara *ê* in *o*, ki sta se tja do 12./13. stol. zožila na slovenskem severozahodu v *ie*, *uo*, na jugovzhodu pa se diftongirala v *eĭ* in *ou*. Vzrokov za ta dualistični razvoj *ê* pravzaprav ne poznamo, vendarle se zdi, da ima prav dr. Jaka Rigler, ki je predvsem na osnovi refleksov kratkega *ê* v slovenskih narečjih in ob upoštevanju južnoslovanskega stanja postavil tezo, da je do tega dualizma pri razvoju *ê* v alpski slovenščini prišlo zato, ker je en del slovenskega jezikovnega ozemlja, namreč jugovzhodni, podobno kot srbohrvaščina zgodaj in hkrati z njo zožil stari psl. široki *ê*, drugi del, namreč slovenski severozahod, pa ga je ohranil, tako kot bolgarščina in poljščina. Iz zoženega *ê* se je kasneje pod vplivom tendence po diftongiranju razvil diftong *eĭ*, iz širokega *ê* pa pod vplivom tendence po zoževanju in diftongizaciji diftong *ie*. Ta teza je diametralno nasprotna mnenju, ki ga je glede razvoja *ê* imel prof. Ramovš. Kakor je stvar na prvi pogled neverjetna, pa zanj govori predvsem razvoj nepoudarjenega oziroma kratkopoudarjenega *ê* na slovenskem jezikovnem ozemlju. Ramovš, ki tega ni dovolj upošteval, je zato suponiral ravno obraten razvoj. To Riglerjevo mnenje je tem sprejemljivejše, ker je slovenski severozahodni teritorij tudi sicer ohranil mnoge razvojne starine. Stvar je razumljiva tudi zato, ker je to področje bilo nekdam in je še danes na periferiji južnoslovanskega jezikovnega teritorija in v neposrednem kontaktu z neslovanskimi jeziki, iz katerih ni mogel za spremembo *ê* iziti noben razvojni impulz.

Do neke mere nepojasnen pa ostane seveda paralelni razvoj *o* v *uo* in *ou*, če seveda ne upoštevamo fonološkostrukturnih pobud pri razvoju vokalizma.

V glavnem na istem ozemlju in v istem času ali še pred zoženjem *ê* je svoje artikulacijsko mesto spremenil tudi psl. *u*, ki se je pomaknil naprej in preko sprednjega *u* prešel v *ü*.

Zožitev psl. *ê* in artikulacijska premaknitev psl. *u* naprej ter z *ê* paralelni nadaljnji razvoj padajočega *o* v slovenskih jugovzhodnih narečjih na eni strani, na drugi strani pa dejstvo, da v slovenskih severozahodnih narečjih ta izprememba ni dosegla vokalov *ê* in *u*, vse to in kasnejše delovanje tendence po zoževanju in diftongizaciji je povzročilo, da je prej enotna alpska slovanščina do 12./13. stol. razpadla na dve zelo razlikujoči se slovenski narečji. Zaradi takega razvoja je del alpskih Slovanov že v 13. stol. npr. za staro *snêg*, *rog* in *pust* govoril *snieh*, *ruog*, *pust*, drugi del pa *sneĭk*, *royk* in *püst*. Dialektični razcep torej, kakršnega ne poznamo iz nobenega drugega slovanskega jezika ne tedaj ne nikdar pozneje.

To zgodnjo dialektizacijo slovenskega jezika bi potemtakem, če seveda sprejmemo Riglerjevo tezo, povročila inovacija, ki se je verjetno spočela nekje na srbohrvatskem ozemlju in se od tam razširila tudi na teritorij alpske slovanščine, vendar je ni zajela vse, temveč se je zaustavila pred mogočnimi masivi Pohorja, Savinjskih planin, Karavank in Julijskih Alp, preko katerih ni mogla. To je sklep, ki se naravnost vsiljuje, dasi je na drugi strani težko razumljivo, zakaj se je zoženi *ê* na slovenskem ozemlju razvil v *eĭ*, na sosednjem srbohrvatskem pa v *ie/i*.

Sama tendenca po zoževanju in diftongizaciji dolgih vokalov torej še ni bila vzrok za osnovno dialektizacijo slovenskega jezika, čeprav je silno spreme-

nila njegovo prvotno podobo; *dialektizacijo je povzročila inovacija, ki se je spočela na srbohrv. ozemlju, pa zaradi naravnih in morda še kakšnih drugih ovir ni zajela vsega alpskoslovanskega jezikovnega ozemlja, temveč samo njegov jugovzhodni del, medtem ko je severozahod obdržal bolj arhaično stanje.*

Ta razcep je podprla še vrsta drugih razvojev, od katerih bi na tem mestu omenil samo še razvoj nazalov, za katere je slovenski severozahod še dolgo ohranil psl. stanje nazalnosti, medtem ko jih je jugovzhod razmeroma zgodaj denazaliziral.

Doba od 11.—13. stol. je torej čas osnovne dialektizacije slovenskega jezika, ki se je zlasti manifestirala v razvoju dolgega vokalizma. Inovacije, ki so jo povzročile, so se razširile na obsežno ozemlje alpske slovanščine in se ustavile šele tam, kjer so jim pot zaprle težko prehodne naravne in morda tudi upravno-politične zapreke in ovire. Širile so se očividno do tam, do koder jih je zanašal neoviran promet in medsebojno komuniciranje. Od inovacij prejšnje dobe se le-te razlikujejo po tem, da niso več splošno slovenske, kot so bile mnoge od starejših, za katere očividno ni bilo nobenih ovir in zaprek, čeprav se podoba slovenske zemlje, gora in gozdov medtem ni prav v ničemer spremenila. Iz tega bi človek lahko sklepal, da so bile prejšnje spremembe še poslednja realizacija že v psl. porojenih tendenc ali pa da so se v prvih stoletjih po naselitvi slovanska plemena v Alpah še silno mešala in se selila iz kraja v kraj, preden so se dokončno trdno naselila. Bolj kot prva se mi zdi verjetna ta druga domneva.

Če je v razdobju od 11.—13. stol. prišlo do osnovne dialektizacije slovenskega jezika, potem lahko trdimo, da je *slovenski jezik od 13.—17./18. stol. dobil v glavnem tako dialektično fiziognomijo, kakršno ima še danes*. Osnovni dve narečji sta se v tem času zaradi silno pisanega razvoja oziroma slabenja kratkega vokalizma, zaradi nadaljnjih razvojev slovenskega akcenta, intonacij, konzonantov in drugih strani jezika razbili na desetine manj obsežnih narečij in govorov. Poglavitni delež je pri tem vendarle treba prisoditi razvoju kratkih vokalov in akcenta.

Inovacije se v tej dobi navadno porajajo doma ali pa so impulze zanje dali tudi sosednji slovanski in neslovanski jeziki. Obseg, ki ga zavzemajo, je v tej dobi praviloma bolj omejen ali celo zelo majhen. *Splošno-slovenske inovacije so silno reške* (npr. *l > u*) in jih lahko smatramo še za realizacijo tendenc, porojenih že v prejšnji dobi.

Če podrobneje proučujemo potek in smer v tej dobi nastalih izoglos (izofon, izomorf in izoleks), lahko ugotovimo, da se pogosto krijejo z upravno-politično, cerkvenoupravno in fevdalno razdelitvijo slovenske zemlje. Posebno izstopajo pri tem meje in obsegi posameznih *prafará, fará, samostanskih ozemelj* (Gornji grad!), nadalje tudi nekatere bolj stalne upravno-politične meje. Vpliva rek na dialektizacijo tako rekoč ni niti čutiti (Sava, Drava, Soča, Sotla!). Dialektični pojavi so se preko njih očividno širili neovirano. Močnejši faktor dialektizacije pa so bili široki gozdovi, pa čeprav v nižinah (gorenjščina — škofjeloščina; gorenjščina — ziljščina v zgornji savski dolini).

Pač pa je na nadaljnje nastajanje in drobljenje narečij in govorov močno vplivala *notranja kolonizacija* prej neposeljenih zaraslih in gozdnatih področij, ki se v tej dobi krčijo in pridobivajo za obdelavo. Pri tem so bili poleg Slovencev udeleženi precej tudi kolonisti-Nemci, ki so s postopno slovenizacijo vnesli v prevzeto slovensko narečje svoje govorne posebnosti, predvsem pa tudi ponesostavili akcentsko-intonacijsko in gramatično strukturo priučenega sloven-

skega govora (Podbrdo in okolica, Selška in Poljanska dolina, Cerčno ipd.). Vse to in še mnogi drugi činitelji, ki jih v tem kratkem sestavku ne morem omeniti, so tako rekoč predpisali obseg in možnost medsebojnih kontaktov in komunikacij in s tem seveda tudi smeri in obseg širjenja novih jezikovnih pojavov, ki so slovenski jezik bolj in bolj drobili na manjša narečja in govore.

Splošnoslovenska je v tej dobi pravzaprav ena sama tendenca, namreč *slabljenje oziroma redukcija kratkih vokalov*. Konkretna realizacija te tendence, ki ima svoj začetek že v 10./11. stol., pa je bila silno različna, različna zato, ker je bila slovenska zemlja v tej dobi upravnopolitično, cerkvenoupravno in fevdalno silno razdrobljena in razbita na majhne enote brez pomembnejših gospodarskih in kulturnih središč.

Omembe vredne so v tej dobi tudi tiste spremembe, ki so nastale tam, kjer sta prišli v neposreden stik prvotni osnovni dve slovenski narečji, pri čemer so nastajali vmesni posredovalni govori, za katere so zlasti značilni novi monoftongi za stara *ež* in *oŷ* (Kras, Gorenjska, Mislinjska dolina idr.).

Novi govori so nastajali tudi tam, koder so se zaradi naravnega širjenja prebivalstva začela mešati prvotno različna narečja, kot se je npr. zgodilo na zahodnem Krasu, nadalje verjetno ponekod v Istri, v zgornji savski dolini in drugod.

Za konec bi omenil še dva silno važna diferenciacijska faktorja, namreč *razvojno zaostajanje nekaterih*, zlasti obrobnih, perifernih in hiter razvoj centralnih govorov, zaradi česar so se dialektične razlike med slovenskimi govori še bolj povečale. Nič manj pomemben pa ni bil tudi tisti razvoj, ki so ga doživeli periferni slovenski govori *pod vplivom madžarščine, nemščine furlanščine in srbohrvaščine*.

Vsi našteti in še mnogi drugi činitelji (migracijel) zelo različne narave, smeri in obsegov so ustvarili slovenski jezik s tako številnimi, bogatimi in zanimivimi narečji in govori, kakršne imamo priliko proučevati še danes. Vsak jezik, in seveda tudi slovenski, je rezultat silno kompliciranega zgodovinskega razvoja, je funkcija zgodovine — materialne in duhovne — družbe, ki ga upoablja za svoje sporazumevanje.

Milena Piškur

POMENSKA ANALIZA BESEDE BABA

Izredna pomenska razvejanost besede *baba* je značilna ne samo za slovenščino, temveč tudi za druge slovanske jezike, zato se mi zdi, da zasluži podrobnejšo obdelavo.

V slovenščini lahko ugotovimo več pomenskih kategorij. Najbolj pogosta je *baba* pri nazivih za *žensko osebo*, kjer označuje staro mater, staro žensko, obstetrix (babica), zakonsko ženo (od tod preneseno tudi v živalski svet: *babica* »samička pri ptičkih, zajcih, polhih«). V številnih izpeljankah je sinonim za starikavo, grdo, nemarno, klepetavo in opravljivo žensko (v pejorativnem po-

menu *baba* tudi moški s slabimi, tj. ženskimi lastnostmi; zapečkar, strahopetec, slabič, blebetač). Ločeno od tega je treba jemati pomen *baba* »demon, čarovnica«.

V drugo pomensko kategorijo spadajo izrazi za *predmete, ki služijo za podlago ali oporo* (*babica* »nakovalce«, »pokrov pri stiskalnici«; *baba* »rezilni stol«, »kamen pri kozolcu«, »kamen pod vratnimi podboji«; *baba* »deska, za katero zatikajo orodje«) in spet v drugo izrazi za *steber, podpornik* (*baba* »steber v cerkvi«, »steber pri kozolcu«, »nosilec pri mostu«). Tudi *sinonima* za »*matica, matrica*« (*babica* »vijačna matica«, »kalup za črke«) spadajo v posebno kategorijo, prav tako izrazi za »*dediščina*« (*babina, babščina* »dediščina« že pri Megiserju). Posebej je treba ločiti *babo* v izrazih za *orodje* (*baba* »grablje za škopanje«), dalje v primerih, kjer pomeni *ostanke, izpraznjeno stvar* (*baba* »voz sena, na katerem so v glavnem pograbljene«, *babica* »prazna kostanjeva jezica, prazen koruzni storž«; (*h*)*ajdena babica* »ajdina pleva«). Ostane še nekaj pomenskih kategorij: izrazi za *padavine* (*babja* jeza, *babje* pšeno »sodra«), za *jedi* (*baba* »vrsta kolača«, »tlačenka«), *geografska imena* (*Babin nos, Babna gorica, Babje koleno*), *rastlinska imena* (*babna, babji trebuh* »kadulja«), *gobe* (*baba* »star jurček s širokim klobukom«), *mrčes* (*babuška* »vrsta črva«, *baba tušlja* »stenica«) in za *ribe* (*babica* »Cobitis barbatula«).

Seveda je vprašanje, če moremo in smemo iskati za vse te pomene eno samo izhodišče. Etimološko je beseda *baba* prastara reduplikacija iz otroškega govora, podobno kot tata, mama, papa itd. Kot taka ni omejena na določeno jezikovno območje, ampak je splošna. Tako imamo praserodno lit. *bóba*, lot. *bāba*, oboje »starka«, v istem pomenu jo pozna v obliki *bābe, bōbe* srednjevisokonomščina, starovisokonomščina pa kot *boubō* »Knabe, Diener«, medtem ko ima stara angleščina obliko *bōfa*, danes *baby* »otrok«, albanščina pa *bebë* »dojenček«. Italijansko *babbo* pomeni »oče«, isto turkotat. *baba*. *Baba* je bila preko slovanskih jezikov izposojena tudi v madžarščino (*baba*), romunščino (*bábă*), novogrščino (*baba*). V furlanščini jo najdemo v oblikah *babe* »*boletus edulis*« in *babisse* »obstetrix«, ki sta stari izposojenki iz slovenščine.

Dotakniti se je treba tudi problema nekaterih nejasnih pomenov. Zgolj slučajna je verjetno zveza med sloven. *baba* »iz gorskega grebena štrleča skala« z južno r. *baba, kamennaja baba* »kamenit spomenik«, kar naj bi bilo izposojeno iz turkotat. *baba* »*spomenik*«. Kot v slovenščini gre namreč lahko tudi tu le za metaforičen prenos od *baba* »anus, avia«.

Prav tako sloven. *baba* v pomenu »čarovnica« verjetno nima zveze s sbh. *babuni* »bogomili«, rsl. *babuny* »čari«, ukr. *bobona* »vraža«, r. in ukr. *za-bobony*, p. *za-bobon*, č. *bobonek* »vraža«, kar predstavlja verjetno dve različni osnovi. Miklošič je *babuni* »bogomili« spravljal v zvezo z gorskim imenom *Babuna*, medtem ko so druge slovanske besede s pomenom »vraževernost« bolj verjetno iz neke onomatopoje *b^hb—.

Baba v imenih rib označuje navadno majhno, manj vredno ribo. Daničić (ARJ I, str. 128) je suponiral za takšne pomene onomatopoično osnovo *bab-* ali celo *bob-*, s pomenom »malenkost, neznatnost«. Toda novejši etimološki slovarji te možnosti ne omenjajo več. Tudi če računamo z njo, nam to pri razmejevanju pomenov ne koristi dosti.

Ne čutim se poklicano, da bi se spuščala v težavna etimološka razglabljanja; moja naloga je, da ob materialu, ki mi je bil dosegljiv, analiziram pomenski razpon semantema *baba* v slovenščini, poiščem paralele v slovanskih jezikih in ob tem ugotovim, kaj je skupnoslovanska dediščina ter kaj je slovenščina izgubila, ohranila ali pridobila v stoletjih svojega samostojnega razvoja.

I.

Osnovni pomen besede *baba* se je razvil v otroškem govoru v opoziciji s pomenom *mama* in je vključeval sprva verjetno samo najbližjo sorodnico, staro mater, ki se je v družini največ ukvarjala z otroki. Kasneje se je beseda posplošila tudi za druge ženske. Na prenos pomena so vplivali skupni karakteristični znaki. Poleg stare matere so namreč živele v prvotni sorodniški skupnosti tudi druge starejše sorodnice, npr. sestra stare matere po očetu ali materi¹ (sbh. še danes *baba jara* za očetovo mačeho in *baba tetka* za dedovo sestro), ki so jih otroci prav tako imenovali *babe*. In podobno kot se je razširil izraz *mati* na vse ženske, ki bi lahko bile matere (še danes pravijo na deželi vsaki starejši ženski mati), se je tudi izraz *baba* prenesel na vse ženske, ki so imele nekaj skupnega s staro materjo. Odločilna je bila lahko dejavnost (tj. ukvarjanje z otroki) ali pa starost (ženske, ki so bile vrstnice starih mater). Tako se je *baba* pomensko posplošila tudi na mlajše ženske, ki so imele opravka z otroki (sorodnice, varuške, dojljke, porodniške babice) poleg stark, ne glede na to, s čim so se ukvarjale. Tako se je *baba* približalo pomenu *ženska (mulier)*. Brez tega bi težko razumeli sbh. dial. *baba mokra* ali *baba suha* (v Dubrovniku za dojljo in za varuško, čeprav ji je šele 12 let). Na drugi strani pa je bila *baba* vsaka stara samska ženska, ki se je morala preživljati z beračenjem ali s priložnostnimi zaslužki. Tak pomenski razvoj lahko zasledujemo v vseh slovanskih jezikih. Ruščina pozna *babo* v pomenu preproste, neizobražene ženske iz revnega sloja, ukr. je *baba* beračica, p. beračica, ubožna ženska, ki se preživlja z miloščino ali s priložnostnimi zaslužki pri cerkvi (*baba kościelna*), in nekaj podobnega je sbh. *baba crkvena*. Babe so opravljale pri cerkvi najrazličnejša dela: peklo so npr. hostije (sbh. *baba poskurača*, *baba klisara*²), umivale mrličke (č. *bába smrtelná*) in urejale pokopališča. V cerkvenih vežah³ so prodajale sveče (č. *bába svíčková*), na proščanjih sladkarije (č. *bába cukrová*). Babe so se imenovalle tudi branjevke, ki so vozile pridelke iz vasi v mesto (v tem pomenu znano v polj. in prekm.), zraven tega pa tudi delavke za vsa opravila (p. je *baba* »delavka, postrežnica, dninarica, služkinja«).

Kasneje se pomen diferencira; začno se razhajati znaki, ki so bili prej skupni. *Baba* »mlada ženska« se pomensko osamosvoji s poudarjenimi karakterističnimi lastnostmi: zdrava življenjska moč, telesna privlačnost, plodnost ipd. Analogno se oddvoji tudi pomen *baba* »starka« s poudarjenimi negativnimi znaki. Takšna osnovna opozicija pomenov izzove vrsto sprememb. Potrebna postane natančnejša razdelitev pomenov, kajti z enim samim nazivom ni bilo več mogoče označevati stare matere, beračice in ženske, ki je pomagala pri porodih. Zaradi tega nastanejo v kategoriji »staro« nove diferenciacije, izkazane tudi v besedotvorju. Po eni strani so zelo tvorna avgmentativa (pejorativen pomen — navadno za označevanje neprijetnih, zlobnih, grdi, klepetavih in opravljalih stark; približevanje pomenu »čarovnica«), na drugi strani pa diminutiva (hipokoristika — sinonima za staro mater in tudi obstetrix). Osnovno razmerje med *baba* »mlada ženska« in *baba* »starka« se tudi kasneje ni prekinilo,

¹ Sbh. loči veliko (očetovo) in malo (materino) *babo*..

² Poleg tega danes tudi že samo *klisara*, *poskurača*, kar pomeni, da je *baba* tu že izgubila prvotno funkcijo nosilca pomena in ima praktično samo še vrednost sufiksa.

³ V zvezi s tem primerjaj p. *babiniec* »cerkvena veža«, »poselska soba v plemiških hišah«, č. *babinec* »cerkvena veža, kjer sede beračice«, ukr. *babinec* »prostor v cerkvi, namenjen ženskam« č. tudi »mesto za starejše omožene ženske«, polj. tudi »stanovanjski del, namenjen ženskam«, slov. pa *babinec* »del norišnice«.

ker je vedno izražalo nasprotje starega proti mlademu, močnega in zdravega proti slabotnemu in šibkemu.

Izven opozicije *baba* »starka« : *baba* »mlada ženska« je ostala *baba* »obstetrix«. Poleg izraza *baba* pozna polj. v tem pomenu tudi *babka*, *babica*, *babiarka*, r. *babka*, ukr. pa ima zaradi razlikovanja še *baba spovi tuha* in *baba puporizka*, medtem ko ima češ. *porodní bába* in *paní bába*, sbh. poleg *babica*⁴ še *baba pupčena*, slov. samo *babica*⁵. Še dalje je izvedeno č. *babiti* »pomagati otroku na svet«, stp. *babczyć* »biti babica«, novejša p. *babić* »odvzeti otroka, ukvarjati se s. poročništvom«. Tu pa je treba omeniti tudi č. dial. (vzhodnolaško) *pobaba* v pomenu »pomoč sosedom pri različnih opravilih«, ki ni nič drugega, kot zanimiv pomenski prenos od *babiti* »pomagati otroku na svet«. Razlagamo si ga lahko le tako, da se je intenzivnost osredotočila na »pomagati«.

Baba se pojavlja tudi v rastlinskih imenih, bodisi pri zdravilnih zeliščih, nekaterih gobah ali imenih dreves (o zadnjih kasneje). Pri nazivih za gobe — sem spada slov. *baba* »*boletus edulis*, če je star in ima širok klobuk«, č. *babka* »drobna goba z rjavim, na pol razpočenim klobukom« in p. *babki* »vrsta gob« — gre verjetno za nabiralski tabu, ki pa mora biti star; furlansko-*babe* »*boletus edulis*« je namreč izposojeno iz slovenščine.

Pri nas je izpričana vrsta rastlinskih imen, npr. *babji list* »trpotec, *Plantago maior*«, *babji trebuh* »*Salvia pratensis*«, *babja dušica* »materina dušica, *Thymus*«, *babín koren* »*Lathraea squammaria*«, *babina* »*Salvia glutinosa*«, *babkovina* »*Berberis vulgaris*« ipd., ki pojasnjujejo uporabo rastline, obenem pa tudi vlogo *babe* v ljudski medicini. Primerjalno slovansko gradivo, npr. bolg. lj. *babka*, *babuch* »*Salvia*«, slov. *babna*, *babkovina*, *babji trebuh*, r. *babka* in č. *babské ucho*, *babí rucho*, priča, da imamo pred seboj že praslovanske nazive. Sinonim *kadulja* »*Salvia*« namreč izvajajo od »kaditi« (kaduljo so nekdaj zažigali zaradi aromatičnih učinkov v prostoru, kjer je ležala porodnica).

Zanimiv je slovenski fitonim *babji zob* »*Secale cornutum*« (n. »Mutterkorn«, sbh. »izrodica«, sln. tudi »rogata rž«, ki se uporablja v moderni medicini v ginekološke namene). Značilna oblika — črnkasto zrno, ki spominja na zob — in učinek — zrno vsebuje strup — dajeta slutiti, da se v imenu skriva nekdanja magična uporaba.

Baba je tudi eden izmed sinonimov za čarovnico, v skupnem slovanskem izročilu pa tudi naziv določenih demoničnih sil: sln. npr. *ježi baba* in *jaga baba*, kar pa ne moremo s popolno gotovostjo proglasiti za avtohtono slovansko dediščino, ampak je morda izposojeno iz drugih slovanskih jezikov, primerjaj r. *bába jagá*, ukr. *bába jaha*, p. *baba jédza* (b. *jaga*), č. *baba jaga* »zla žena«. Domače pa je *pehtra*, *vehtra baba*, kontaminacija germanskega demona s slovanskim demonološkim epitetom.

Med demonskimi in magičnimi silami ni jasne meje. Na oboje se verjetno nanaša termin *baba* v astronomskih in meteoroloških predstavah. Sln. npr. *Vehtra baba! Deža daj! / Lanu ti dām debel kučaj!* (SNP IV 406, št. 7817), dalje izrazi tipa *babje pšeno*, *babja jeza* »sodra«, p. *baby* »moker sneg«, č. *bába* (pl. *báby/baby*) »oblak, ki prinaša nevihto«, *babka* »temen oblak«, podobno p. *baba* (pl. forme *baboki*, *babuni*, *babiaste chmury*) »osamljen deževen oblak«. Machek (ESČ, 20) sicer skuša razlagati pomen *baba* »oblak« z asociacijo na neoblikovanost in košatost ter po teh znakih primerja oblak z žensko, vendar je pri te vrste

⁴ Sbh. še *krvava babica* »zakotna babica«.

⁵ *Všegarica*, *všegarstvo*, št. n. beseherin, beseherin, beseherci (glej Ramovš, Hist. gram. II, 132, v starejšem liter. jeziku pri nas edini izraz za *babico*, vendar kaže furl. *bablsse* »obstetrix« na staro izposojenko iz obrobni slovenskih narečij).

oblakih oblika sekundarnega pomena, kajti neprimerno bolj karakterističen je grozljivi vtis grmenja in črnine⁶. Razumljiva je tudi predstava *babji kot* (č. *babí kout*, sbh. *babin kut*) »kraj, od koder prihajajo nevihtni oblaki«. Težko bi *babji kot* povezovali z zapečkom v hiši, od koder prihaja babja zlovolja, sitnost, godrnjanje, kot je poskušal Machek (EŠČ, 20).

Za magični obseg našega pojma pričajo tudi imena metuljev⁷, kjer z diminutivom izražena *captatio benevolentiae* kaže na izvor iz *baba* »demon« ali »čarovnica«: r. *babočka*, *baburka*, *babuška*, č. *babočka*, *baboška*, *babička* »vrsta metuljev«, p. tudi *babka* »mrčes«, č. lj. *babka* »hrošč«, sbh. *babuška*, *babica*, *babura* »millipeda«, sln. *babuška* »Kellerwurm« in *baba tušlja* »smrdljiva stena«. Po predstavah primitivca se v metuljih skrivajo čarovnice, večje (!) ali duše pokojnih prednikov. Za zadnje govori tudi r. dial. *dušička* »metuljček« (Vasmer REW I, 35) in ngr. *psyhari* »metulj«, kar je prav tako v zvezi z »duša«.

Vprašanje pa je, če med mitološke ostaline lahko štejemo tudi *babo* v geografskih imenih. Slovenska *Baba* je ime različnih pečin, gorskih rogljev, čeri, osamljenih skal izrazitih oblik, obenem pa jo dobimo večkrat v sestavljenih terenskih imenih tipa *babin zob*, *nos*, *glava*, *gora*, *gorica*, *brdo*, *potok*, *vrh*, *studenec*, *polje*, *koleno*, *gomila* itd. Badjura (Ljudska geografija, str. 132) misli, da so bile *Babe* »bajeslovna bitja, zli duhovi (poosebljenje, predočba smrti, zime, mraza, neurja⁸), ki so se prikazovale ljudem po gorskih rebreh, duplinah in jamah«. Čeprav vpliva *babe* »čarovnice« v te vrste imenih ne moremo čisto zanikati (prim. jamsko ime *Divje babe* pri Mostu na Soči), je na drugi strani ne moremo vzeti za izhodišče imenom tipa *babin nos*, *glava* itd., ki so pogosto samo personifikacije in metafore.

Pri tem se velja ustaviti ob številnih slovenskih ledinskih imenih *babje koleno* (imamo pa tudi zvezo *Mačkino koleno* ali samo *koleno*). Po mnenju F. Bezlaja bi bilo tu zelo verjetno treba iskati zvezo s sbh. *koleno* »rod«.⁹ *Babje koleno* bi torej utegnilo pomeniti »dediščina po ženski liniji«, primerjaj s tem *babina*, *babščina* »dediščina« (izpričano že v 16. stol. pri Megiserju in v 18. stol. pri Gutsmanu), stp. *babczyżha*, *babina*, np. *babizna*, ukr. *babizna* (poleg *materizna*) »dediščina po materini strani«. Tu se verjetno skriva staroslovanski pravni pojem, pomemben za presojanje žene v predhistoričnem pravu.

II.

Rekli smo že, da je *baba* v osnovi zaznamovala dva nasprotujoča si tipa ženske — staro nasproti mladi — in da se je pomensko razvijala v dve smeri. Na eni strani označuje stare, iztrošene, nerodovitne, zato manj vredne, na drugi strani pa mlade, žive, rodne, bujne stvari. Da to drži, spoznamo iz razmerja *baba* proti *matica*, kjer je *baba* deloma v opoziciji z *matica* ali pa nadomešča *matico*. Tako imamo ukr. *babana* »stara ovca, ki je ne vodijo več« proti sbh.

⁶ Holub-Kopečný pa vidi v *bába* »oblak, prinašajoč dež« simbol rodovitnosti, kar ni povsem prepričljivo, kajti nevihtni oblaki obetajo često neurje s točo.

⁷ V. Vážný, O jménech motýlů v slovenských nářečích. Bratislava 1955, str. 81-88, 254.

⁸ *Babo* kot simbol zime srečujemo v slovenskih narodnih običajih (žaganje ali sežiganje babe; prim. pa tudi LMS 1887, str. 109). Sem spada še sbh. *babini dni* »čas, ko se bliža zima«. Znana pa je tudi v oznakah za druge letne čase big. *baba marta* »mesec marec«; splošnoslovansko in evropsko pa še *babje leto* »lepi, topli dnevi pozne jeseni, po Martinovem« in »pajčevina«. *Babje leto* (n. Altweibersommer) spravljajo v zvezo s pozno ljubeznijo vdov (F. Kluge EW, str. 14).

⁹ Drugače Badjura (Ljudska geografija, str. 68-69), ki misli, da gre tu za »ljudsko šegavost«. Opozarja, da najdemo *babja kolena* navadno ob znanih romarskih poteh. Sklicujemo se tudi na konfiguracijo tal (»lično posneta podoba upognjene noge«). F. Bezljaj pa nasprotno meni, da konfiguracija tal tu ni značilna.

matica »žival, ki jo goje za pleme«, enako sbh. *baba* »stara čebela (trotočka)« proti *matica* »čebela ali mravlja, ki odlaga jajčeca«. V istem razmerju, vendar že preneseno, sta tudi ukr. *babka* »suha soteska, kotanja usahle reke« ter sln. in sbh. *matica* »struga reke«. Na drugi strani pa staroruskemu *matka*, *matica* »podporni tram v izbi, greda, ki drži poprečne tramove« ustreza sbh. *baba* v istem pomenu, ukrajinskemu *maticja* »čep, zatik v mlinskem kolesu« pa sbh. *baba* »tram, ki drži vreteno mlinskega kamna«. Isto razmerje kaže sln. *babica* »vijačna matica« proti *matica*, dalje sln. *babica* »kalup za tiskarske črke« in p. *baba* »model, na katerem oblikujejo klobuke« proti *matrica*.

Iz predstave starega, praznega, nerodovitnega, brez vrednosti lahko izhajamo pri dolgi vrsti poimenovanj z *baba*. Sln. pomeni *baba* »star, krivenčast, izsušen hlod, deblo« (verjetno spada sem tudi p. in sbh. *baba* »ladijsko sidro«), p. *baba* »star bor«, *babica* »vrba žalujka«, č. *babka* »pritlikavo, zakrnelo drevo, štor«, *babyka* »pritlikav, košat javor«; p. *babiczka* »rožni grm«, *babiniak* »grm v živi meji«. Šmilauer (NŘ XXVI, str. 194) definira, da sklonjene, skrivljene predmete jezikovna psihologija primerja s starkami (glej tudi V. Machek, Česká a slovenská jména rostlin. Praha 1954, str. 144). Deloma bi moglo veljati to tudi za gobe z velikim, odprtim klobukom, sln. *baba* »star jurček«, č. *babka* »goba z odprtim klobukom«. Tudi koruzni storž z redkimi zrni se je zdel podoben škrbavim ustom starke in se danes v sbh. imenuje *baba*, *babica*, *bakica*. Sbh. *babara* »igla z velikim ušesom« je dobila ime po tem, ker so jo uporabljale stare žene, ki niso videle vdeti navadne šivanke (Daničič ARJ I, str. 128). Glede na to, da so si starejše ženske na poseben način zavezovale ruto, je v češčini ohranjen izraz *šátek na babku*, tj. »ruta, zavezana tako, kot si jo zavežejo starejše ženske« (Machek EŠČ, 19). Primerjaj tu tudi p. *babieč* »postajati podoben babi, starati se«, č. *babčeti* »kremžiti se, gubati se (za jabolka, ki se na spomlad suše in grbančijo)«, *zababit*, *zababušit*, *zababúlat*, *zababúhat* »zamarušiti se«.

Isto izhodišče imajo tudi izrazi, ki označujejo prazno, nerodovito, majhno, malo vredno stvar. Poleg sln. *babica*, »prazen koruzni storž«, »prazna kostanjeva ježica«, ki sta prehodnega pomena (vežemo ju lahko tudi na pomen »matik«), spada sem tudi sln. *baba* »zadnji voz sena, na katerem so v glavnem pograbljine«, p. *babka* »majhna krava«, sbh. *baburak* »oboleli plod slive« in sbh. *babica* »prazna kost, luska« (kar izvaja Popović, JF XIX, 167, iz drugega korena). Posebej zanimiva je tudi sln. (*h*)ajdena *babica* »prazen mešiček, ovojница brez zrna; pleva«, poleg izraza *babičasta ajda* »gluha, prazna ajda«¹⁰. Od tod ni daleč do pomena *drobiž*, tj. denar brez vrednosti. V tem pomenu srečujemo *babo* v skoraj vseh slovanskih jezikih, razen v slovenščini: sbh. *bapka*, *babuška* (zadnje razlaga Daničič iz »nadimati se«), blg. *babka* (kar Georgiev razlaga iz navade, da so ženske dajale droben denar za uroke), č. *babka* »madžarski drobiž«, stp. *ziamana babka* »počen groš, prebita para« in *pułabcza*, danes *babka*. Slovani so tako imenovali tuj drobiž, ki ni imel plačilne vrednosti. Brezpomembnost tega denarja je razvidna tudi iz č. fraze *koupit (prodat) něco za babku*, kar pomeni »zelo poceni«. Zanimiva pa je tudi fraza *má penez jako babek* (mi bi rekli »denarja ko pečka, smeti«), ki kaže, da *babka* označuje poleg brezpomembnosti, majhne vrednosti tudi množičnost (česar je dosti, to je poceni)¹¹. Ni pa izključeno, da je *babka* v tej zvezi morda naslonjeno na *babka* »hrošč«.

¹⁰ V vremenskem pregovoru imamo zapisan tudi izraz *babiti se* (Dež o Vidu ni ječmenu k pridru; pšenica bo slaba, vino se *babi*.), kjer pomen ni čisto jasen. *Babiti se* verjetno pomeni, da gre vse v nič, da grozdje, tj. vino, ne bo obrodilo.

¹¹ Morda gre sem tudi p. *baby* »plejade«, za katere je značilna gostota.

V nasprotju s pomeni, ki sodijo v kategorijo »staro, izrabljeno, nič več rodovitno« in ki imajo za izhodišče prvega od osnovnih pomenov — *baba* »stara mati, starka«, si moramo ogledati še drugo skupino izrazov, ki se nanašajo na drugi osnovni pomen — *baba* »mlada ženska, samica, mati«. Sem nedvomno spadajo nekateri mlajši pomeni, za nas manj zanimivi: sln. *babca* (proti *mandeljce*) »samica pri pticah, zajcih, polhih, *babica* pri sponki (ta ima za par *dedec, fant, poba*) in podobno.

Zanimiva pa je *baba* v pomenu »zadnji snop žita na polju« (znano iz ruščine, poljščine, češčine, slovenščine), ki je navadno precej velik, posebej okrašen, pri nas včasih nadet z bodičevjem (!). (Machkova razlaga: zadnji snop je s spoštljivostjo, pozornostjo, slovesno vezan; ker je zadnji, veliko pomeni. Zveza ni jasna.) Sodeč po navadi, ki jo imajo Slovenci, da v zadnje snope devljejo, hrano, cigarete, včasih tudi hruške (ob mlačvi se šaliijo: »Le stresi jo (babo), boš videl, kako rodi...«), bi sklepali, da predstavlja zadnji snop rodovitnost, plodno letino (J. Mal, EMDS XXI, 23, misli, da *baba* simbolizira žitni razplod za prihodnje leto). Razen zadnjega snopa se imenuje *baba* tudi kopica sena (sln. *baba*) ali kopica žitnih snopov na polju (r. *babka*, p. *babka*, sbh. *babura*). Sem gre nedvomno tudi sbh. *baba* »kup peska, pripravljen za posipanje cest« in ukr. *baba* »visok stožčast zamet, kup snega«. Na skupni imenovalec bi te pomene spravili z oznako: »nekaj, kar ima polno obliko, česar je kup, zvrhana mera«. Izhodišče *baba* »samica, mati« ima tudi p. *baba* »vrsta trebušaste hruške«, p. *babka* ali *babeczka* »trebušast lonček za mleko« (posoda!), isti izvor pa morda še sbh. *babuška* »izrastlina na drevesu ali živali« in *baban* »izboklina«. V sbh. označujejo izpeljanke iz *baba* (navadno avgmentativa) tudi velike, zajetne predmete, npr. *babura* »vrsta velike mesnate paprike«, *babac* »ogromen oreh«, *baburača* »velika žaba« ipd.

V sbh. imamo še en zanimiv pomen — *babura* »preprosta peč« — ki ga je Daničič poskušal razlagati z izrazom *Babur* »Bavarec« (take peči naj bi pri nas prvi začeli delati Bavarci). Ta razlaga ni čisto sprejemljiva, kajti tudi v poljščini imamo za »peč« izraz *babka*, kar pomeni, da moramo semantično zvezo iskati drugod. Pomensko izhodišče utegne biti »izvor«, za kar je v slovanskih jezikih skoraj sinonim *matica*. Blizu so tudi izrazi za pekače: r. *babnik*, p. *babownik*, č. *bábovka*, *babník*, *bábovník*, *babiereň* (vendar glej tudi prej omenjene izraze za kalupe). S pekači je ozko povezan tudi pojem *baba* »pecivo«, ki je v slovanskih jezikih splošno razširjen, prim. r. *baba* »velikonočni kolač v obliki stožca«, ukr. *babka* »z rumom polit kolač«, p. *babina* »majhna babka iz testa«, p. *babeczka* (šmietankowa, ponczowa) »vrsta peciva«, č. *bába* »pecivo«, *bábovka* »pecivo, ki ga dajejo porodnicam«, gornje luž. *baba* »kolač«, sbh. *babica* »kolač v obliki hlebčka, ki ga spečejo ob zadušnici« in *baburica* »vrsta pšeničnega kolača«, sln. *baba* »rižev nakip, vrsta kolača«. Iz slovaškega *baba*, *babička*, »kolač« je tudi madž. *bába* »kolač« (Kniesza: Magy-Szláv I, str. 69), in nem. *Baba*, *Babe*, *Bäbe* »Napfkuchen« je prav tako izposojeno iz slovanskih jezikov. V to skupino spada še č. *teplá baba* »buhtelj, krof« in *litá baba* »flancat«. Medtem ko pri gornjih vrstah peciva vzbuja pozornost stožčasta oblika (ki je v zvezi z *baba* ne srečujemo prvič!), je za zadnjo vrsto testa značilno, da se lepo dvigne, naraste in ima na koncu lepo, polno obliko.

Baba pa se imenujejo tudi nekatere mesne jedi: sln. je *baba* »tlačenka (svinjski slepič)«, ukr. *baba* »jed iz koruznega testa, slanine, masla, jajc, včasih iz krompirja, kaše in moke«. Iz ukr. je znana *baba šarpanina* »postna jed iz pse-

ničnega testa, rib, masla«. Sem spada tudi sbh. *baba* »sarma«. Značilno za vse te jedi je, da so v nekaj zavite (nekaj, kar je napolnjeno).

V ruščini, beloruščini, ukrajinščini in poljščini najdemo *babo* tudi v izrazih za razne tehnične predmete, v glavnem za kladiva in tolkače, ki so služili za teptanje zemlje, gladenje cest, posutih s kamenjem, za zabijanje kolov v dno jezer, rek in močvirnih tal (r. *baba* »težko kladivo, tolkač«, ukr. *baba* »klada, tolkač«, p. *baba* »tolkač«, *babka* »kladivo«, brus. *baba* »tolkač«). Za to so bili potrebni posebno masivni, grobi predmeti. Masivnost je tu karakteristični znak, prenesen morda od *baba* »možaka« (primerjaj r. *babišča* »visoka, debela ženska grobega vedenja«).

Slednjič si je treba ogledati še večjo skupino izrazov za predmete, ki služijo za podporo, oporo, osnovo, podlago. Sem spada sbh. *baba* »greda, ki nosi pod«, »greda na prednjem ali zadnjem koncu splava«, »pokrov pri preši«, »nakovaice za klepanje kos« (tudi *babica*), »glavna vzdolžna greda v hiši, ki nosi poprečne tramove« (glej r. *matka, matica!*), »greda, ki drži vreteno mlinkega kamna«, »lesena priprava, s katero podprejo nagnjene hiše«; poleg tega sbh. *baba* »steber pri mostu«, *babica* »nosilec«, *babak* »greda pri mlinu na veter (na njej leži *mati*)«. Ruščina ima v tej zvezi ohranjeno *baba* »podboj, steber« in *babaška* »plovec pri trnku«, češčina *babka* »nakovalce« (Machek, ESČ, 20, razlaga pomenski prenos od *baba* »ženska« do »nakovalce« od tod, ker je nakovalce nizko, majhno, široko, podobno stari ženski), poljščina pa *baba*, *babka* »nakovalce«, *baba* »kolešček, na katerega se navija vrstica (ribiška priprava)« in »usnjena blazina, na katero nanašajo barvo pri ročnem tiskanju platen«. Slovenskih izrazov te vrste je precej. Poleg *baba*, *babica* »nakovalce« imamo tudi *baba* »steber pri kozolcu« (v zvezi s tem *podbabiti* kozolec, tj. »podstaviti, podpreti«), *baba* »kamen pod vratnimi podboji«, »hrastov ali bukov tram, v katerega se vtiskujejo koničaste palice, od katerih se odkoljejo letve (vitre)«, *babica* »pokrov pri stiskalnici« (madž. *baba* »pokrov pri stiskalnici« je izposojeno iz sln.), *baba* »rezilni stol«, »deska v šupi, za katero zatikajo orodje«, »letev pri kozolcu«, »steber v cerkvi«, »nosilec pri mostu«. Sem spada morda tudi sln. *babke* »kratke kosti telečjih in ovčjih nog med parkljem in stegnom«. Vseh teh izrazov ne bi mogli pojasniti brez staroruske paralele *matka, matica* »podporni tram v izbi« (o tem podrobneje na začetku poglavja).

Izredno zanimiva sta tudi sbh. izraza *babac* »trta, ki se presadi (sadika)« in *babič* »vinska trta«, ki sta morda spet samo paraleli csl. *matica* s pomenom »trta«.

Izven skupin pomenov, ki smo jih do sedaj navedli in skušali pojasniti, ostane nekaj pomenov, ki so se metaforično dalje razvili iz naštetih kategorij: sln. *baba* »deska pri zapečku«, »kamen na vogalih hiš«, »grablje za česanje snopov«; sbh. *baba* »mejnik, konfin«, p. *baba* »predmet, postavljen na nezavarovanih prehodih, na nevarnih mestih rek, ki preprečuje splavom, da bi nasledli na plitvinah«; kamen, ki zapira vhod v rudnik« itd.

Posebej je treba govoriti o imenih rib, ki so morda etimološko drugačnega izvora: sln. *babica* »Cobitis barbatula« in *babuka* »Blennius vulgaris« (Munda, Ribe, str. 44). Zadnje je verjetno izposojeno iz sbh. *babuka* »Blennius teutacularis«. Sbh. pozna tudi *baba* »neka riba in vrsta rakca«. Te besede je težko popolnoma ločiti od blg. *bobój*, *babój*, *babán* »Perca fluviatilis«, romun. *băbóiș* »Perca fluv., majhna riba«, madž. *babajkó* »mlad krap«, p. *baba* »Cottus gobio« in *babia lyta* »neka večja riba«. Morda gre v teh primerih za mešanje osnov.

Opozoriti je treba tudi na mešanje osnov med *baba* in *bob* v imenih jedi in v kategoriji neznatnosti; prim. sln. *bob* »krof« s č. *teplá baba* »krof« ter č. frazi *koupit, prodát za babku* »za malo, zelo poceni kupiti ali prodati« in *ani jednoho bobu nedat bych za něho* »je brez vrednosti« z našim *ljub' domek, čeprav ga je le za bobek*.

Zavedam se, da bi z bolj organiziranim zbiranjem lahko občutno dopolnili pomensko vsebino obravnavanega slovanskega semantičnega omnibusa. Slovenskega gradiva se je že ob nesistematičnem nabiranju našlo precej več, kot ga navajajo naši slovarji. Vendar tudi v drugih slovanskih jezikih celo največji slovarji ne izčrpajo vsega, kar je mogoče izslediti po drugih virih, od katerih pa mi je, žal, mnogo ostalo nedostopnih. Marsikaterega od nejasnih pomenov bi morda lahko razložili, če bi imeli na razpolago več primerjalnega gradiva. Pomeni, ki so registrirani v slovarjih, so navadno bolj frekvenčni, vendar so kriteriji, ki odločajo, kaj je vredno registrirati, v praksi posameznih leksikologov dokaj različni. Brez dobrega slovarja slovanskega jezika si v prihodnje ni več mogoče zamisliti razvoja slovenske semantike. Naša naloga je zato, da se tudi na tem področju potrudimo nadomestiti, kar smo zamudili.

PREGLEDANI ETIMOLOŠKI SLOVARJI: F. MIKLOSICH, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien 1886; E. BERNEKER, Slavisches etymologisches Wörterbuch I, Heidelberg 1908—1913; M. VASMER, Russisches etymologisches Wörterbuch I, Heidelberg 1950; A. PREOBRAŽENSKIJ, Etimologičeskij slovar' russkago jazyka I, Moskva—Varšava 1910—1916; J. B. RUDNYČKYJ, An etymological dictionary of the Ukrainian language I, Winnipeg 1962; A. BRUCKNER, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa 1957; F. SŁAWSKI, Słownik etymologiczny języka polskiego I, Kraków 1952—1956; V. MACHEK, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1952; T. LEHR-SPLAWIŃSKI-K. POLAŃSKI, Słownik etymologiczny języka drzewian polabskich, Wrocław-Warszawa—Kraków 1962; GEORGIEV-GĒLBŌV-ZAIMOV-ILČEV, Bŭlgarski etimologičen rečnik, Sofija 1962; Z. GOMBOCZ-J. MELICH, Magyar Etymologiai szótár II, Budapest 1914; F. KLUGE, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin u. Leipzig 1943; rokopisno gradivo za etimološki slovar prof. dr. F. Bezlaja. DRUGI SLOVARJI: C. D. BUCK, A dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages, The University of Chicago Press 1949; Słownik starożytności słowiańskich I, Wrocław—Warszawa—Kraków 1961; Słownik prasłowiański (zeszyt próbny), Kraków 1961; M. PLETERŠNIK, Slovensko nemški slovar I, Ljubljana 1894; Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, Zagreb 1880—1882; Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika I (SAN), Beograd 1959; M. LINDE, Słownik języka polskiego I, Lwów 1854; A. KRYŃSKI-J. KARŁOWICZ-W. NIEDZWIEDZKI, Słownik języka polskiego, Warszawa 1952; Słownik staropolski, Warszawa 1953—1955; J. KARŁOWICZ, Słownik gwar polskich, Kraków 1900; Słownik języka polskiego, Warszawa 1958; P. VÁŠA-F. TRÁVNÍČEK, Slovník jazyka českého, V Praze 1937; Slovník spisovného jazyka českého I, Praha 1960; S. OŽEGOV, Slovar russkogo jazyka, Moskva 1963; Slovar ukrains'koi movi, Kiev 1907; Wörterbuch der deutschen Volkskunde, Stuttgart 1955; SCHRADER, Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde I-II, Berlin 1923—1929; D. SIMONOVIC, Botanički rečnik, Beograd 1959; B. ŠULEK, Jugoslavenski imenik bilja, Zagreb 1879; J. BARLE, Prinosi slovenskim nazivima bilja, Zagreb 1937; V. AHTAROV, Materiali za bŭlgarski botaničesk rečnik, Sofija 1939; V. MAŽURANIĆ, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rečnik, U Zagrebu 1908—1922. OSTALA LITERATURA: L. NIEDERLE, Slovanské starožitnosti, Oddíl kulturní I, 2, Praha 1913; V. VÁŽNY, O jménech motýlů v slovanských nářečích, Bratislava 1955; V. MACHEK, Studie o tvoření výrazů expresivních, V Praze 1930; V. MACHEK, Česká a slovenská jména rostlin, Praha 1954; A. MUNDA, Ribe v slovanských vodah, Ljubljana 1926; J. ZAORALEK, Lidová rčení, Praha 1963; F. BEZLAJ, Drobci iz pradavnine, Ljubljana 1948; R. BADJURA, Ljudska geografija, Ljubljana 1953; A. WAAG, Bedeutungsentwicklung unseres Wort-

schatzes, Lahr 1926; K. O. ERDMANN, Die Bedeutung des Wortes, 1922. Poleg tega še material za slovar slovenskega jezika (SAZU), rokopisno gradivo, ki ga hrani ljubljanski Etnografski muzej, podatki tov. Šarfove (Etn. muzej) in drugi privatni viri. Manjših virov oz. člankov tu ne navajam posebej, ker so zajeti v gradivu, ki sem ga dobila pri SAZU.

Bratko Kreft

BLOK IN DOSTOJEVSKI

(Poema *Dvanajst* in *Dostojevski*)

O Blokovi poemi *Dvanajst*, ki velja mnogim za najlepšo pesnitev iz Oktobrske revolucije, se je že veliko pisalo. Kljub temu pa je v njej tudi velika sporna točka: vizija Krista, ki gre na čelu rdečih gardistov skozi metež snega in revolucije. Ta vizija razburja mnoge konservativno-krščansko-religiozne ljudi in vse nasprotnike Oktobrske revolucije, ki vidijo v njej blasfemijo. Prav tako pa niso zadovoljni z njo nekateri na nasprotni strani, zlasti tisti ne, ki sta jim revolucija in ateizem prav tako toga dogma, kakor je prvim dogma, da je Kristova božanska osebnost nezdružljiva z boljševiško revolucijo in naposled s socializmom sploh. Sam pesnik je bil naknadno v zadregi pred tem lastnim domislekom svoje fantazije, kakor nam priča neki njegov zapisek, vendar je ni mogel zamenjati z ničimer drugim, ker je kljub pomislekom vzniknila iz njega človeško, pesniško in idejno elementarno. Zato je kljub strastnim ugovorom z leve in desne tudi ni spremenil, čeprav bi imel do svoje smrti še dovolj časa za to. Pesnitev je ustvaril meseca januarja 1918. leta, umrl pa je 7. avgusta 1921. leta.

Vse to priča, da je povezanost te vsekakor na prvi pogled nenavadne vizije, ki je simbol in celo že alegorija, s pesnikovo osebnostjo, z vsem njegovim človeškim in pesniškim bistvom, tolikšna, da je nedeljiva od njega. Gre torej za globlje korenike in izvor, kakor je bila trenutna inspiracija, ki jo je izzvala v njem revolucija in zanos tistih dni. Poemo je napisal tako rekoč v eni duški, v dveh dneh, čeprav je ves proces ustvarjanja trajal tri tedne. Ko so nekateri domnevali, da se je z njo dolgo ukvarjal in da je morda celo »rojena v mukah«, ker je na njej »pečat velikih ustvarjalnih naporov«, je Blok odgovoril: »Ne, nasprotno, ustvarjena je v zaletu, v navdihu, harmonično iz enega kova«.

Prvič omenja Blok poemo v svoji beležnici 8. januarja: »Ves dan — *Dvanajst*... Notri drhti.« Dne 15. januarja zapiše: »Moji *Dvanajst* se ne premaknejo naprej.« 27. in 28. januarja piše, da je delal na poemi. To sta bila domnevno tista dva odločilna dneva, o katerih je govoril prijatelju književniku K. I. Čukovskemu. 29. januarja je Blok zapisal: »Strašen šum, naraščajoč v meni in okrog mene... Danes sem — genij«. 4. februarja pa zapiše: »*Dvanajst* — dovršeni, presledki.« Proces nastajanja in ustvarjanja bi bil potem po času naslednji: poemo je začel 8. januarja in 28. januarja jo je v konceptu končal, ker je ta datum tudi na konceptu zapisan. 18. februarja je delo že izšlo v časniku *Zastava dela* (»Znamja truda«). Ker je bilo delo ustvarjeno v velikem pesniškem zaletu, tudi ni v konceptu mnogo variant niti večjih razločkov od natisnjenega besedila.

Oktobrska revolucija je Bloka pretresla do dna in ga pritegnila. O tem ne priča le poema *Dvanajst* in pesem *Skiti*, marveč tudi esej *Inteligenca in revolucija*, prav tako pa razni odstavki v njegovem dnevniku. Eno in drugo pa je povezano s poemo. Kar je v njej izpovedoval v pesniški obliki, je v eseju ugotavljal esejistično in publicistično, v dnevniku pa zasebno in intimno. Vzdušje revolucijskih dni je dobilo v poemi klasično in plastično podobo z nekaj potezami: veter, snežni metež, izgubljeni ljudje prejšnjega sveta od starke, buržuja, gospe, prostitutke, potepuha do popa in psa ter obupajočega poeta z dolgimi lasmi, na drugi strani pa dvanajst rdečih gardistov. Veter trga lepak z zastarelim napisom »Vso oblast Ustavodajni skupščini«, kajti revolucija jo je razgnala in gre naprej in v njenem imenu koraka skozi mesto dvanajst njenih vojakov, njenih apostolov. Svoboda je prišla brez boga. Toda med vojaki revolucije je tudi izdajalec, Judež Vanjka, ki je prevzel Petruhi Katko. Petruha Katko blodnico ustrelil, Vanjka pa mu zaenkrat uide, toda Petruhi je kljub temu še naprej hudo. Z njeno smrtjo si ni potešil ne boleti ne ljubezni. Ta skopo orisana epizoda je pravzaprav edino dejanje v poemi (v tradicionalnem smislu), toda tako je le na videz: podoba in dejanje v poemi je ves metež in vrvež revolucije z naravo, družbo in ljudmi.

Poema bi se mogla končati konec koncev že v verzoma »Trah-tah-tah! Trah-tah-tah!« Rdečo zastavo bi mogel nositi prvi rdeči gardist. Tako bi poemo zaključil Majakovski ali Damjan Bedni, ki je skušal v svoji poemi *Glavna ulica* ustvariti v smislu boljševiške idejnosti kot protitež Blokovi *Dvanajst* idejno čistejšo pesnitev. S formalno-estetske strani bi bil takšen konec celo mogoč. Pesnitev bi bila čista balada iz revolucije z zgodbo o Petruhi, ki je ubil nezvesto ljubico in se bo maščeval nekoč še izdajalskemu Vanjki. Tudi idejno bi bila na prvi pogled enotnejša in neoporečnejša, toda ali bi bila potlej še Blokova? Mislim namreč v tistem bistveno blokovskem smislu, ki je značilen zanj kot pesnika in človeka, v smislu, po katerem je vsaka resnična pesnitev nekaj individualnega, nedeljivo povezanega z ustvarjalčevim jazom. Z vizijo na koncu se je balada spremenila v revolucijsko legendo in dala pesnitvi izrazito blokovski značaj in idejo, ker je bila izraz njegovega svojevrstnega, človeško in pesniško intimnega doživetja revolucije in njenih dni od februarja do oktobra. Zato se Blok te vizije, ki prehaja nevsiljivo v alegorijo, ni mogel odreči nikoli, čeprav so mu mnogi ugovarjali in je na hipe sam čutil, da je nenavadna in mogoče celo neprimerna, politično in svetovnonazorsko na prvi pogled nelogična in boljševiški ateistični ideologiji protislovna.

Toda njemu ni šlo za dnevno politično geslo, šlo mu je za dušo revolucije.

V dneh, ko je ustvarjal *Dvanajst*, se je srečaval z različnimi zastopniki sovjetske oblasti, predvsem z ljudskim komisarjem književnikom Anatolijem Vasiljevičem Lunačarskim. Ob neki priliki mu je rekel: »Vas zanima politika, interesi partije. Jaz, mi pesniki pa iščemo dušo revolucije. Prekrasna je. In tu smo z vami.« Revolucijo je doživljal ne samo okrog sebe, ne samo po nekem vnanjem doživljanju, marveč prav tako v sebi in iz sebe, iz svojega jaza in osebne pesniške tradicije, ki je imela v tem času že trdno fiziognomijo, ki se v svojem notranjem bistvu niti ni več mogla spremeniti, marveč se je v revoluciji z novimi doživetji in spoznanji le dooblikovala.

Poleg raznih političnih zapiskov, zabeleženih bolj kot krilatice, je v januarskih zapiskih marsikaj, kar se posredno pa tudi neposredno nanaša na poemo *Dvanajst*. V zvezi z našim problemom navajam le tiste, ki ga zadevajo neposredno. Tako zapiše dne 6. januarja:

»Inteligenca in Revolucija.

Proti večeru — ciklon. Govorice o tem, da so ob petih zjutraj razgnali Ustavodajno skupščino ... Lahkost, hudournik idej — ves dan. *Vie de Jésus*.«

V burnih dneh revolucije, ki je izzivala v njem številne ideje (politične, literarne, religiozne, svetovnonazorske), je jemal v roke tudi Renanovo knjigo *Vie de Jésus*. Da gre pri tem prvem zapisku zanjo, čeprav ne pove avtorja, zvemo iz zapiska naslednjega dne, kjer si zapiše med drugim »Brati Renana«. Blok je v tistih razburljivih dneh snoval dramo o Kristu. Zato je bral Renana in seveda veliko razmišljal o nazareškem tesarju ter njegovih najbližjih.

Zapisek tega dne priča, da si je Jezusa zamišljal čisto realistično ali vsaj ne tako mistično in nadzemsko kakor cerkve. Želel si je, da bi mu žena Ljuba zarisala na zemljevidu kraje, kjer je hodil. O Jezusu zapiše, da »je umetnik. Vse dobi od ljudstva (ženska sprejemljivost). 'Apostol' obrača, Jezus pa obrne. Pridiga ljudstvu — miting.« Jezusovo pridigo enači s političnim mitingom, ki je bil v revoluciji vsakdanji pojav. Torej modernizacije zgodbe in dejanja, ki jo potrjuje še naslednji odstavek, ko pravi, da ima »Juda — čelo, nos in brado — kot Trocki. Slepak (to se pravi velika nežnost v duši, velika zahtevnost).« Ko Jezusa »aretirajo«, se začne »sodna komedija«. Omenja lepotici Magdaleno in Marto, pravi, da so apostoli kradli za Jezusa višnje in pšenico, na koncu pa ne pozabi niti prostitutk.

Tako je nameraval napisati dramo o Jezusu docela s stališča svojega časa in miselnosti, in ne kakor je običaj v misterijih in pasijonih, ki poudarjajo predvsem Jezusovo božanstvo. Drugi dan (8. januarja) ne zapiše nič drugega kakor: »Ves dan — *Dvanajst*. V notrini drhti.«

Kdaj mu je iz drame preskočila misel na poemo, seveda ne moremo ugotoviti, ker tega ni določno zapisal. Zgornje je prva omemba *Dvanajst*, in nemara, da se mu je ob snovanju drame čez noč od 7. na 8. januar porodila misel za poemo. Drame ni napisal nikoli. Nemara mu je zamisel za poemo pogoltnila dramo, ker se je pri poemi izčrpal. Renana omenja še nekajkrat, hkrati pa napiše esej *Inteligenca in revolucija* (konča ga 9. januarja) kot zadnji članek za knjigo *Rusija in inteligenca*, ki bi imela sedem člankov in uvod. Članki bi zajeli dobo od 1907 do 1918. Dnevnik priča o silnem vretju v pesnikovem jazu, o njegovi intimni revoluciji, ki pa ni prelomila z vsem preteklim v sebi, marveč je skušala preteklo in sedanje združiti.

Priča te sinteze so *Dvanajst*.

Iz preteklosti je ostala njegova pesniška religioznost, mistika simbolista. Za vizijo na koncu poeme sta ga navdihnili obe: simbolistično — mistično preteklost in revolucionarna sodobnost, ni pa izključeno, da se je pri tem zgledoval tudi na Dostojevskem, ki se je vse življenje ukvarjal z nazareškim tesarjem. Ni izključeno, da je za vizijo dobil celo neposredno pobudo iz odstavka o Kristu in socializmu, ki ga je Dostojevski zapisal v poglavju z naslovom *Nekdanji ljudje*, čeprav ni doslej za to neposrednih dokazov, marveč moremo govoriti le o indiciji ali pa morda le o naključnem ujemanju.

Simbolisti so Dostojevskega takorekoč na novo odkrili in opozorili na nekatere zanj zelo bistvene poteze in lastnosti, ki jih dotlej literarna javnost ni v dovoljni meri upoštevala ali pa jih sploh ni opazila. Pritegnili so ga celo v svoj svet, in kakor se to rado zgodi, ga tudi čezmerno razlagali z vidikov svojega sveta in svoje literarne smeri. Kakor so starejši romantiki (ne le nemški!) na novo odkrivali Shakespeara in ga pritegovali v svoj svet, ga »romantizirali« ter ga imeli tudi za svoj trden ščit zoper klasicizem in psevdoklasicizem, tako so

nekaj podobnega storili ruski simbolisti z Dostojevskim. Za ruskimi simbolisti so šli tudi mnogi na zahodu tja do ekspresionizma, ko doseže čaščenje Dostojevskega svoj višek in se v našem času spet obnavlja. Eden izmed glavnih ideologov mističnega simbolizma Dmitrij Sergejevič Merežkovski (1866—1941), ki je svoji prvi pesniški zbirki dal naslov *Simboli* (1892), je leta 1901 objavil knjigo *Tolstoj in Dostojevski*, v kateri je dal novo, dopolnilno razlago Dostojevskega in skušal z njim tudi utemeljiti svoje mistično-simbolistične nazore. Vendar je Blok v primeri z Merežkovskim bolj simbolist, vsekakor pa daleč večji pesnik ruskega simbolizma, saj je Merežkovski hitro prešel iz lirike v romanopisje in esejistiko, v lirični poeziji je ostala poleg Baljmonta, Belega in drugih le njegova žena Zinaida Gippius.

Revolucija je simboliste razbila. Na njeno stran sta se postavila le Blok in Andrej Beli, pa še ta je nekaj časa kolebal, medtem ko je Blok stopil kljub raznim nasprotjem takoj na stran revolucije. Tega ni izpričal le s poemo *Dvanajst* in z različnimi esei in članki, marveč tudi z aktivnim sodelovanjem v raznih odborih in akcijah, zlasti pa na gledališkem področju. Merežkovski in Gippius sta hitro postala strastna nasprotnika revolucije, zlasti Oktobrske. Zato sta tudi med prvimi emigrirala in iz emigracije napadala Oktobrsko revolucijo, boljše-vike in socializem. Nič čudnega ni, da je poema *Dvanajst* ob svojem izidu izzvala pri njih silen odpor, kajti tudi zanju je bilo nezaslišano in blasfemično, da je Blok v poemi postavil Krista na stran rdečih gardistov, ki za Merežkovskega in Gippius (pa še za mnoge druge v teh krogih) niso bili nič drugega ko navadni razbojniki. Ni jim bilo jasno, kako je mogel najsutilnejši pesnik simbolizma priti do takšne vnebovpijoče blasfemije.

Poema *Dvanajst* je izšla v časopisu *Zastava dela* 3. marca, kar je Blok zapisal tudi v svoj dnevnik. Ker so morali biti takoj ugovori zoper vizijo, zapiše že sedem dni kasneje (10. marca): »Če bi v Rusiji bilo pravo duhovništvo in ne sloj npravno topih ljudi duhovniškega poklica, bi že davno spoznali, da je 'Kristus na strani rdečih gardistov'. To resnico, preprosto za ljudi, ki berejo evangelij in razmišljajo o njem, je komaj mogoče izpodbijati. Pri nas pa se namesto tega 'ločujejo od cerkve' in ta burja v kozarcu vode kali že brez tega kalno (pošastno kalno) zavest velike in male buržoazije ter inteligence...«

»Ali sem (Krista — op. prev.) 'povzdigoval'? Ugotovil sem le dejstvo: če se zastrmiš v vrtince meteža na tej poti, zagledaš 'Jezusa Krista'. Vendar včasih tudi sam globoko sovražim to ženskoobno prikazen.«

14. januarja je zapisal: Dogaja se povsem nenavadna stvar (kakor vse): 'inteligenti', ljudje, ki so oznanjali revolucijo, 'preroki revolucije', so se izpričali kot njeni izdajalci. Strahopetci, hujskači, priskledniki buržoazne sodrge.«

Že Blokov esej *Inteligencia in revolucija* je zadel na silen odpor pri mnogih, predvsem pri Merežkovskem in Zinaidi Gippius. Pisatelj Sologub je bil ogorčen nad njim, ker »objavlja A. A. Blok, ki smo ga vsi ljubili, svoj listek proti duhovnikom tisti dan, ko rušijo cerkev Aleksandra Nevškega«, kakor je zapisal sam Blok v dnevnik dne 26. januarja. Še hujši udarec je bila poema *Dvanajst*, le s to razliko, da so zaradi vizije majali z glavo tudi na levi.

Vizija pa je preganjala med ustvarjanjem tudi njega. »Strašna misel teh dni: ne gre za to, da so rdeči gardisti 'nevredni' Jezusa, ki gre zdaj z njimi, pač pa za to, da gre prav On z njimi, ko bi bilo potrebno, da bi šel kdo Drugi...« Tako zapiše 20. februarja, 10. marca pa je še napisal: »Marksisti so zelo pametni kritiki, in boljševiki imajo prav, ker se boje *Dvanajst*. Toda... 'tragedija' umetnika ostane tragedija...«

Proti koncu 1918 je razmišljal o rimskem puntarju Catilini (25. in 27. aprila), hkrati pa mislil na Krista, ki bo prišel (25. aprila). Zanj je bilo doživetje revolucije nedeljivo od nazareškega tesarja in zato se kljub vsem ugovorom z leve in desne ni niti mogel niti hotel odreči vizije v *Dvanajst*. Zanj ni bila le simbol ali pesniška metafora, marveč spoznanje in ideja njegovega utopičnega socializma.

Dostojevskega je vse življenje spremljala podoba nazareškega tesarja, od mladostne revolucionarnosti preko katorge in prisilne vojaščine do ponovnega vstopa v življenje tja do smrti. O tem priča predvsem genialna legenda o velikem inkvizitorju, ki jo je sam imel za najmočnejše ateistično delo v književnosti, do raznih večjih ali manjših odstavkov v drugih delih in zapiskih, predvsem v *Idiotu*, *Besih* in *Bratih Karamazovih*. Bog je bil zanj neresljiv problem, Kristus pa odrešujoč.

Kar je za Dostojevskega *Legenda o velikem inkvizitorju*, to je za Bloka poema *Dvanajst*.

Blok je v svojem delu šel dalje kot Dostojevski v *Bratih Karamazovih*, toda v *Dnevniku pisatelja* za leto 1873 je daljši odstavek, ki priča, da je vsaj mladi Dostojevski, ki se je ukvarjal z utopičnim socializmom in bil celo utopični socialist ateist, mislil podobno odnosno podobno doživljal nazareškega tesarja in njegov odnos do socializma kakor Blok. Tudi ta je moral po podobni poti priti do svojega spoznanja, namreč po poti utopičnega socializma in lastnega spoznanja. Če pogledaš pozorno v metež snega in revolucije, zagledaš po Blokovem prepričanju nazareškega tesarja, ki gre z rdečo zastavo pred rdečimi gardisti.

V juniju 1919 je pesnik Nikolaj Gumiljov v predavanju o Blokovi poeziji dejal, da se mu zdi konec *Dvanajstih* umetno prilepljen in da je nenaden nastop Krista preračunan na čisti literarni učinek. Blok je odgovoril: »Tudi meni konec *Dvanajstih* ni všeč. Hotel bi, da bi bil konec drugačen. Ko sem delo končal, sem se sam začudil: zakaj Kristus? Toda čim bolj sem gledal, tem jasneje sem videl Krista. In že takrat sem si zapisal: Na žalost, Kristus!« Slikarju J. P. Annenkovu, ki je ilustriral poemo, je dal natančna navodila, kako naj nariše zadnji prizor.

Majakovski, ki je takrat prav tako v polnem zaletu doživljal revolucijo, a povsem drugače ko Blok, je hudo ironiziral in parodiral konec poeme *Dvanajst*, čeprav mu je sicer poema zelo ugajala, da jo je bral brez konca in kraja, kakor poročajo. Zadnja dva stiha »V belom venčike iz roz — vperedi — Isus Hristos —« je z zanj značilno ironijo spremenil v dve varianti. V prvi pravi: »V belom venčike iz roz — vperedi Abram Efros.« Efros je bil takrat znani hudo estetizirajoči kritik. V drugi varianti pa si je privoščil Majakovski še takratnega ljudskega komisarja za kulturo — Lunačarskega: »V belom venčike iz roz — Lunačarski narkompros.«

V zapisku iz aprila 1920 Blok ponovno brani svoje delo in ne odstopa od njega, pravi pa tudi, da bi bilo neresnično, če bi odrekal »vsak odnos *Dvanajst* do politike.« Resnica je v tem, da je poema napisana v izrednem in kratkem hipu, ko pridrveli revolucijski ciklon zažene burje po vseh morjih — v naravi, v življenju in umetnosti. Blok upa, da ne bo politika ubila smisla njegove pesnitve in da jo bodo brali tudi v prihodnosti. Na koncu leta 1920 je dejal v nekem razgovoru: »Naj bo pesnitev *Dvanajst* kakršna že bodi — najboljše je, kar sem napisal. Zaradi tega, ker sem takrat živel s sodobnostjo.«

Kakor večina simbolistov je tudi Blok prebiral Dostojevskega, čigar ime se zato pogosto pojavlja v njegovih spisih in pismih. Pesnik in filozof Vladimir Solovjov, s katerim je bil Dostojevski povezan zadnja leta svojega življenja,

je v mnogem vplival na ruski simbolizem. Tudi Bloku je bil blizu. Zato se ga je spomnil še po revoluciji leta 1920 (ob dvajsetletnici smrti) s toplim esejem. Blokova religioznost in mističnost sta predvsem pesniški in ne cerkveno konfesionalni ter daleč od vsakega dogmatizma. O tem pričajo mnoga mesta v njegovi liriki. Izrazite miselne, idejne lirike je pri njem malo, toda kljub temu ni brezidejen pesnik, čeprav med vsemi ruskimi simbolisti najbolj in pogosto poudarja muziko stiha in poezije, muziko, ki jo je prvi oznanjal Verlaine. Pod besedo muzika ni razumel nekaj zgolj glasbenega ali celo zvočno abstraktnega, marveč neko globoko človeško in pesniško harmonijo, ki jo izraža pesem po svojem glasovnem zvenu stiha, kakor tudi po blagoglasju notranje muzike, z melodijami, ritmi in kontrapunkti v zvočne valove prenesenih čustvenih doživetij in umskih spoznanj. Muzikalno čustvo mu je bilo isto kot etično, pravi v nekem zapisku (II, 490).

Poema *Dvanajst* je simfonijska pesnitev revolucije, pri kateri so zvoki in menjajoči se ritmi zdaj v skladu z osnovnim vodilnim motivom in doživljanjem revolucije, zdaj kot njen kontrapunkt in narobe. Zdaj svobodni stih, zdaj izraz in ritem ljudske pesmi ali ulične popevke (»častuška«), refren iz revolucionarne pesmi (varšavjanke). Tu izbrana beseda simbolista, tam surova beseda vsakdanjosti, ki se veže s prvo naravno in elementarno, kakor se vežejo pri Mursorgskem ljudske melodije in ritmi z njegovimi v novo, mogočno muziko. Blok je eden najmuzikalnejših pesnikov ne le v ruski, marveč v svetovni književnosti, med ruskimi simbolisti pa prav gotovo največji.

Z Dostojevskim ga veže doživetje religije in Krista, kar izpričuje tudi poema *Dvanajst*. Blokovo doživetje in spoznanje revolucije ne izhaja iz znanstvenega socializma, marveč je blizu nekaterim idejam utopičnega socializma, zlasti tistega, ki ga je zastopal Francoz Étienne Cabet (1788—1856) v svojih knjigah *Potovanje v Ikarijo*, še bolj pa v delu *Pravo krščanstvo*. V zadnjem pride do kategoričnega in zanosnega zaključka, da je bil že nazareški tesar komunist.

Dvomim, da je Blok bral Cabeta, toda da je bral Dostojevskega s prizadetostjo, o tem mislim, da ni treba dvomiti. Nemara pa je celo pri njem našel pobudo za svojo vizijo v *Dvanajst*. Na to meri zapissek Dostojevskega v *Dnevniku pisatelja* za leto 1873, in sicer v že omenjenem poglavju, ki nosi naslov *Nekdanji ljudje*.

Tam pripoveduje Dostojevski, kako so se nekoč pri Belinskem, ki je kot ateistični socialist zanimal pomen krščanstva v svojem času, pogovarjali tudi o Kristusu. Ideje francoskega socializma so bile takrat med rusko intelektualno mladino zelo žive, saj je bila Francija, dežela revolucij in naprednih idej, zanje takrat nekaj podobnega, kakor je bila Rusija in Oktobrska revolucija za naš čas med obema vojnama na zahodu. Ko so Dostojevskega aretirali, so našli pri njem Cabetovo komunistično-utopično knjigo *Pravo krščanstvo*.

V navedenem poglavju v *Dnevniku pisatelja* pripoveduje Dostojevski naslednje:

»Ostala pa je še blesteča osebnost samega Krista, s katero se je bilo najtežje boriti. Kristov nauk je moral (Belinski) kot socialist rušiti, imenovati ga lažno in neuko človekoljubje, ki so ga sodobna znanost in ekonomska načela obsodila, toda kljub temu je ostal svetel lik Boga-človeka, njegova pravna nedosegljivost, čudovita in čudežna lepota. Toda v svojem neprenehnem, neugasljivem vznichenju se Belinski ni ustavil niti pred to nepremagljivo oviro, kakor se je ustavil Renan, ki je razglasil v svoji knjigi, polni neverja, *Vie de Jésus*, da je kljub temu Krist ideal človeške lepote, nedosegljiv lik, ki je neponovljiv celo v prihodnosti.

„Ali pa tudi veste“, je nekega večera zahreščal (včasih je nekam hreščal, če je bil zelo razvnet), ko se je obrnil k meni, „ali veste, da se ne sme človeku naštevati grehov in ga obremenjevati z dolгови in z lažnivimi obličji, če je družba organizirana tako podlo, da človek mora delati zločine, ker ga ekonomske razmere vodijo v zločin, in da je nesmiselno in okrutno zahtevati od človeka nekaj, česar ne more izpolniti niti po zakonih narave, četudi bi hotel...“

Tistega večera nismo bili sami; navzoč je bil nekdo izmed prijateljev Belinskega, ki ga je zelo cenil in v marsičem poslušal. Bil je tudi neki mlad pisatelj začetnik, ki je pozneje postal znan v književnosti...

„Ginjeno ga gledam“, je nenadoma pretrgal Belinski svoj razkačeni izbruh, obračajoč se k svojemu prijatelju in kažoč na mene, „vsakokrat, kadar govorim tako ko zdaj o Kristu, se mu spremeni obraz, da mu gre skoraj na jok... Da, verjemite mi, vi naivni človek“, pri tem se je spet obrnil k meni, „verjemite mi, da bi bil vaš Kristus, če bi se rodil v našem času, čisto neznan in navaden človek; spričo današnje znanosti in današnjih gibal človeštva bi kar zginit.“

„O ne-e-el“ je pripomnil prijatelj Belinskega. (Spominjam se, mi smo sedeli, on pa je hodil gor in dol po sobi.) „Ne, ne: če bi se Kristus pojavil zdaj, bi se priključil gibanju in bi mu stopil na čelo...“

„No da, no da“, je soglašal nenadoma in s presenetljivo naglico Belinski. „Priključil bi se prav socialistom in jim sledil.“

Tako je klonil celo Belinski pred nazareškim tesarjem in pred Dostojevskim, kajti tisti neimenovani človek ni mogel biti nihče drug ko Dostojevski, ki še leta 1873 ni mogel samega sebe izdati, ker bi sicer planili po njem zaradi takšnega krivoverstva, kakor so planili leta 1918 na Bloka ljudje iz kroga Merežkovskega in drugi. Čeprav ni doslej neposrednih dokazov, da je ta zapissek Dostojevskega sam neposredno izzval pri Bloku misel, da je postavil na čelo socialističnih rdečih gardistov vizijo z nazareškim tesarjem, ki nosi pred njimi v snežnem metežu revolucije rdečo zastavo, se je pri obeh rodil iz enakega doživetja in spoznanja. Ni pa izključeno, da se je Blok inspiriral prav pri tem zapisku Dostojevskega. Vendar to ni bistveno vprašanje. Takšno pojmovanje najdemo že pri utopičnih socialistih, predvsem pri Cabetu, toda tudi neodvisno od njega so ga doživljali še drugi. V naših književnostih Silvije Kranjčević, ki je videl v pesmi *Ressurrectio* Krista na barikadah, in Ivan Cankar v alegorični črtici *Kristusova procesija*, ki jo je pozneje predelal in ji dal naslov *Za križem*. Črtico je napisal Cankar istega leta ko povest-parabolo *Hlapec Jernej in njegova pravica*. Prvič je izšla v prvomajski številki socialističnega lista *Rdeči prapor*. Krista — socialista je simboliziral tako daleč, da mu je dal celo rdečo haljo.

V dvajsetih letih po prvi svetovni vojni je napisal francoski pisatelj komunist Henri Barbusse s takšnega stališča kar dve knjigi o nazareškem tesarju, še živeči pisatelj Upton Sinclair pa roman *They Call me Carpenter*. V njem pripoveduje, kaj vse bi doživel Krist, če bi prišel v kapitalistično Ameriko. Tudi ateist Brecht je napisal tekst za pasijonsko kantato, kakor je Krleža napisal *Legendo* in pesem *Veliki Petak godine hiljadudevetstoj sedamnaeste*, v kateri primerja umor in smrt komunista Karla Liebknechta s smrtjo nazareškega tesarja.

Kranjčević, Cankar, Krleža in Blok so se v tem primeru znašli v istem idejnem svetu revolucionarno-religioznega simbolizma z mladim Dostojevskim, ki je bil zaradi svojih revolucionarnih idej najprej obsojen na smrt. Dostojevski svojega doživetja in utopično-socialističnega spoznanja ni mogel umetniško dokončno uveljaviti, ker je prej umrl, preden je mogel napisati zaključni del *Bratov Karamazovih*, v katerem je hotel prikazati, kako umre Aljoša Karamazov kot

revolucionar, obsojen zaradi političnega zločina na smrt, na katero bi gotovo čakal prav tako mirno in samozavestno, kakor je čakal mladi Dostojevski. Zarodek misli, ki jo je izrekel Dostojevski že Belinskemu, je kljub temu tudi v *Legendi o velikem inkvizitorju*, toda jasno in pesniško mogočno jo je do konca izvedel in umetniško prvobitno izoblikoval šele Blok v svoji poemi *Dvanajst*.

Ocene in poročila

IZBRANO DELO CIRILA KOSMAČA

Štiri knjige izbranega dela Cirila Kosmača (Ljubljana, Cankarjeva založba 1964) obsegajo pregled ustvarjalnosti pisatelja od prvih pomembnejših predvojnih novel do zadnjega dela *Tantantadruj* (NSdb 1959). Razpored del po knjigah je napravljen po kronologiji prvih objav — vsaj v tolikšni meri, kot je to mogoče, kajti povojne novele so npr. združene v tretji knjigi, za *Pomladnim dnem*, čeprav so bile novele *Očka Orel*, *Težka nedelja* in *V žagi* objavljene že pred tem romanom. Vrstni red objavljenih del v posameznih zvezkih izbranega dela je naslednji: prva knjiga obsega izključno novele, ki so bile objavljene pred letom 1945; vse te je avtor zbral že v zbirki *Sreča in kruh* (1946). V prvi knjigi pričujoče izdaje nosijo isti naslov. To so novele *Sreča*, *Gosenica*, *Kruh* (vse Sodobnost 1936), *Tistega lepega dne* (Sodobnost 1938), *Življenje in delo Venca Poviškaja* (Sodobnost 1937) in *Človek na zemlji* (Sodobnost 1935). Druga knjiga obsega roman *Pomladni dan* (Novi svet 1950, deloma predelan pri Prešernovi družbi 1953), ponatisnjen po izdaji v Prešernovi knjigi, iz katere je avtomatično prenesen tudi pripis »Pisatelj je v tej ljudski izdaji svojega Pomladnega dne izpustil dve poglavji in črtal nekaj razpoloženskih in esejističnih odstavkov, a drugod je spet marsikaj predelal in razširil«, ki bi ga urednik brez škode lahko črtal. Tretja knjiga obsega povojne novele *Pot v Tolmin* (izpuščeno poglavje iz romana *Pomladni dan*, NSdb 1953, in zbirka *Iz moje doline* 1958), *Težka nedelja* (Novi svet 1948), *V žagi* (Novi svet 1950), *Očka Orel* (Novi svet 1946 in zbirka *Iz moje doline* 1958) in *Smrt nedolžnega velikana* (Novi svet 1952 in zbirka *Iz moje doline*).

Vsekakor bi se tako v predvojni kot v povojni novelistiki utegnili najti še kakšno pomembno in izbrušeno delce, za katerega je škoda, da ni izkoristilo ugodne priložnosti in se uvrstilo v izbor. Tako na primer »odlomek iz daljše zgodbe« *Zlato* (Sodobnost 1941), morda tudi posrečena anekdota *Kovač in hudič* (Prešernov koledar 1959) in še katera. Zadnja, četrta knjiga, vsebuje noveli *Balado o trobenti in oblaku* in *Tantadruj*. Novela *Tantadruj* je ponatisnjena iz Naše sodobnosti 1959 z neznatnimi, vendar ne nepomembnimi popravki; več korektur oziroma okrajšav pa je doletelo *Balado*, ki je že v prvi verziji vzbujala pisatelju nezadovoljstvo, češ da je razkosana, neenotna, da je zaključek premalo izdelan, skratka, avtorja spremlja občutek, da bo to delo doživelo odločilen poseg v svojo strukturo. *Balada* pa je v tej izdaji ostala v osnovi vendarle neokrnjena. Poudarjam v osnovi, kajti pisateljevo kritično oko se je odločilo črtati predvsem one odstavke v delu, ki ne posegajo odločilno v samo strukturo *Balade*. Odpravljajo pa njegove, torej avtorjeve, najintimnejše, bolj zasebne misli in občutke, njegove ustvarjalne dileme, ki so, kot se zdi, prav spontano zašle med pisateljev dialog s samim seboj. Poskuša se izogniti vsem razmišljanjem o dvomu v lastno ustvarjalno delo, o strahu pred pisanjem, o svoji ironiji in cinizmu, o smislu ustvarjanja, o šibkosti svoje moralne odločitve v primeri v Temnikarjevo odločitvijo in tako naprej. Izpustil je tudi vse sicer pomembne misli o razmerju realizma in fantastike in ves pasus o intervjuju za Mileta. Odločno črtanje esejističnih meditacij je zapustilo sledove v logiki pripovedovanja, saj tedaj, ko vzklikne: »Kako je vendar mogoče, da so v desetih minutah zdijvali skozme vsi tisti občutki in vse tiste misli?« pravzaprav nima razloga za to začudenje, ker je v zadnji verziji večji del teh občutkov in misli črtal. Podobne neskladnosti se zaradi črtanja pojavljajo na mnogih mestih, mnogokrat so sicer komaj opazne, nekajkrat pa nekoliko bolj.

Zanimivo je tudi dejstvo, da vztrajno opušča vse svoje misli o navdihu, o pomembnosti navdiha za svoje pisateljsko ustvarjanje, o moči in muhavosti navdiha itd., kar daje slutiti, da je njegovo spoštovanje do tega težko določljivega pobudnika upadlo ali pa je mnenja, da o tako kočljivih stvareh v umetnini ni umestno razpravljati.

Kot že rečeno, celoti *Balade* avtorjevo »čiščenje« teksta ne škoduje. Prav nasprotno. Šele zdaj čutimo (če primerjamo oba teksta med seboj), da so bile nekatere stvari odveč vsaj v smislu kompozicijske popolnosti dela. Prikrasjani pa smo za eno stvar: v prvi verziji *Balade* nam je pisatelj na široko odprl vrata v svojo delavnico in brez predsodkov odkril svoje osebne probleme. Zdaj smo za ta odkriti pogled pač prikrasjani, kot smo prikrasjani tudi za čar čustvene intenzivnosti prvega zapisa.

Pomemben del izdaje izbranega dela je spremna beseda Mitje Mejaka. Izdelanost Mejakovega eseja presega vlogo običajne spremne besede, saj nas seznanja s povsem novimi pogledi na avtorjevo delo. Podaja nam pisateljevo podobo vsestransko in temeljito, prav sistematično; iz Mejakove sintetične obravnave lahko povzamemo celotno shemo o osnovnih črtah Kosmačevega ustvarjanja in o vsebini njegove umetniške osebnosti. Mejakovo sistematičnost uvaja že drugi stavek eseja: »Ta nedvoumni življenjepisni podatek (namreč čas in kraj rojstva — op. H. G.) se zdi tako preprost, kakor je navidez preprost ves Kosmačev pisateljski svet.« Kosmačev pisateljski svet seveda ni preprost in to niti navidez, kar M. Mejak pozneje sam dokaže. Ta nekoliko presplošna trditev služi M. Mejaku le za odskočno desko, da lahko uveljavi svojo tezo štirih pobud. Štiri pobude imenuje Mejak štiri temelje Kosmačevega ustvarjanja. Kot prvo, celo prvotno pobudo, smatra Mejak očetov opliv na pisatelja. To misel je pisatelj Kosmač prikazal v noveli *Pot v Tolmin*. Oče mu tu posredno naroča, naj piše o svoji dolini, kar pisatelj, po mnenju Mitje Mejaka, sprejme kot svojo življenjsko dolžnost. Iz novele same pa razberemo tudi to, da je pisatelj oče v pogovoru med potjo v Tolmin zadel ob nekaj, kar je v fantu že močno dozorevalo, celo več, da se je v njem že zakoreninilo. S svojo spodbudo je oče našel le soglasje s sinom in s tem utrdil hotenje, ki je že bilo in ki se ga je mladenič nekako sramoval kot nečesa nedovoljenega.

Podobno je s trditvijo »priljudnost Kosmačevega sveta je torej varljiva«. Kosmačev svet je namreč res priljuden, dostopen. Ali ni v umetniškem delu mogoče združevati priljudnosti z zamotanostjo, preprostostjo in hkrati mogočnimi dimenzijami njegovega spoznanja življenja? Mislim, da je in s tem se bo strinjal tudi M. Mejak, saj je v svojem sestavku razvil pomembno tezo o umetniških izhodiščih Kosmačeve proze, ko jo primerja z osnovami ljudske epike.

Ob prvi pobudi se Mejaku porodi celo ta skrajna misel, da je oče sinu s tem, ko mu je pripovedoval o zgodbah iz domače doline, določil »celo umetniško smer, tematiko«, kar je mogoče samo tedaj, ko se je v mladem snujočem duhu samem zbudilo določeno nagnenje do sveta, v katerem je živel, in do nobenega drugega.

Druga po vrstnem redu je zgodovinska pobuda. Ta je za Kosmačevo delo nedvomno pomembna. Toda ta zgodovinska pobuda ni bila le izraz obveznosti do narodnega kolektiva, ampak v veliki meri izraz ustvarjalčeve osebne usode, njegovega zgodnjega neprostoovoljnega koraka v vrtinec življenjskih absurdov, ki je njegovo izpovedno hotenje močno stopnjevalo. Hkrati z zgodovinsko pobudo nastopa tudi tretja stvariteljska pobuda — domotožje. Zaradi pisateljeve lastne misli iz *Pomladnega dne*, da mu je domotožje zdramil marsikaj, »verjetno celo slo po pisanju«, je že Herbert Grün svojčas razvil svojo tezo o osnovah Kosmačevega ustvarjanja. Morda bi iz previdnosti podčrtali pisateljevo besedico »verjetno« in bi rekli, da nostalgija lahko vzbuja človeku slo po pisanju, pa zaradi tega ni nujno, da postane umetnik. Nostalgija kot pobuda za umetniško snovanje je preskromen razlog. Romantična podoba pisatelja, ki, hoteč si približati podobo domovine, piše o nji in si jo takorekoč sam znova ustvarja, je sicer lepa, vendar na meji ugibanja. Resnica o pravih pobudah umetniškega ustvarjanja je vedno samo približno odgonetljiva, ker misli, občutji in odločitve avtorja v trenutkih, ko ustvarja, ne more niti avtor sam natančno rekonstruirati.

Iz teh najbolj vidnih pobud: očetove sugestije, fašistične okupacije Primorske, pisateljevega domotožja v Ljubljani in v tujini in nazadnje iz sočasnega stanja v slovenski književnosti (prevlada socialnorealistične proze) gradi M. Mejak dimenzije pisateljskega karakterja Cirila Kosmača. Uvrstitev Kosmača v skupino naših socialnih realistov tridesetih let je sporna; družbena kritičnost, kolikor jo obsega Kosmačevo predvojno delo, je izrazito opazna le v delu *Hiša št. 14*, ki pa je ob robu njegovega ustvarjalnega koncepta kot delo, ki mu je po svojem žanru tuje in ima po obdelavi v tem času pomen literarne vaje, čeprav je novela celovita in izredno zanimiva za njegov tedanji

razvoj. Sicer pa je socialna problematika v Kosmačevem delu podrejena psihološkim in moralnim problemom človeka.

Omenjene pobude le deloma osvetljujejo Kosmačevo podobo. Osební avtorjev odziv, njegovo osebno spoznanje situacije in način, kako ta situacija korespondira z njegovim bitjem, v katerem se spontano (pa naj bo zaradi podedovanih ali pridobljenih lastnosti) rodi hotenje po ustvarjanju — je vendarle na koncu koncev odločilen. Vse to pa nam odkriva umetniško delo samo, še posebej tedaj, če je v umetnini oblikovan velik del pisateljevega lastnega doživljanja. Umetnina je nedvoumna. Vse ostalo je lahko resnica, lahko pa so dileme na meji ugibanja. Zato se M. Mejak zavaruje za ugotovitvijo, da je s temi štirimi pobudami »vsaj delno odgovoril na vprašanje, od kod izvira Kosmačeva neverjetna privrženost tesni dolini ob Idrijci in na kakšnih temeljih se je oblikoval njegov prav tako neverjetno trdni moralni in umetniški nazor.«

Najpomembnejši del spremne besede so vsekakor Mejakove misli o Kosmačevi epski metodi, čeprav bi se lahko ob trditvi, da je ta metoda v bistvu ostala prav takšna, »kakršno je fantiču razodel oče na poti v Tolmin«, zdrznili in rekli — *Pot v Tolmin* je napisal Ciril Kosmač sam, seveda s spoštovanjem do očeta in do njegovih besed. Pomen očetovih besed je poudaril, vendar je on sam umetniško oblikoval očetovo pripoved tako, kot je vedel, da bo v človeku, ki bere, zaživela, da bo jasna in lepa. Lahko je mogoče, da je oče res natančno tako pripovedoval, kot je pisatelj zapisal, še bolj verjetno pa je avtor opisal prizor tako, kot ga je sprejemal, kot ga je doživel on sam. To so negotova pota rekonstrukcije stvarnih podatkov iz umetniškega dela. Pri Cirilu Kosmaču bi nas tak postopek lahko zavedel v netočna sklepanja.

Primerjanje epske metode ljudske pripovedi s pripovedno tehniko Kosmačeve proze kaže na natančno poznavanje in sugestivno dojemanje umetniškega dela. M. Mejak spoznava v Kosmačevi prozi edinstveno povezanost ljudske epske tradicije z občutji in problemi sodobnega človeka. Na osnovi povezanosti teh dveh navidezno nasprotujočih si prvin in zaradi značaja takšne metode ustvarjanja razreši vzrok za Kosmačevo konstantno nagnjenje do kratke prozne oblike — do novele oziroma do teksta (kot sta *Pomladni dan* in *Balada*), ki je zgrajen na osnovi povezovanja manjših epskih enot.

V tem delu svojega esaja M. Mejak priznava, da prav ta pripovedna metoda sega »naravnost v pisateljeve doživljajske in spoznavne sfere, h genetičnim izvorom Kosmačeve epike.« In če se spomnimo na začetek sestavka, ko avtor spremne besede govori o navidezni preprostosti, si pride tu v nasprotje s samim seboj, ko trdi, da je pisateljska osebnost Cirila Kosmača »izrazito zahtevna, senzibilna in zapletena, ker v sebi združuje dušo ljudskega umetnika in prefinjeno občutljivost in intelektualno ostrino sodobnega ustvarjalca.« Zdi se mu, da sta si v tem razmerju tudi vsebina in oblika Kosmačeve umetnine: elementarno ljudsko preraste pri Kosmaču v dimenzije monumentalnosti, realistične prvine prerastejo v simboliko in fantastiko. Ali morda ljudska epika ne pozna monumentalnosti? Ali morda ljudska tvornost ne pozna zelo dobro simbolike in fantastike do največje mere? To mnenje dokazuje, da je Kosmačeva epika še tesneje navezana na ljudsko izročilo in da je to ljudsko izročilo dvignil v svojem delu na višjo, umetniško izpovedno raven. Dokaz je novela *Tantadruj*, pri kateri je prvotni ljudski koncept pripovedi najbolj jasen, prav tako kot folklorna simbolika in fantastika, čeprav bi težko rekla, da vem, zakaj se M. Mejaku ta novela zdi Kosmačevo najčistejše delo.

Mejakov prikaz Kosmačevega kmečkega sveta kot na nov način oblikovane kmečke tematike, ki daleč presega tradicionalne literarne obdelave, je pokazala vso pomembnost in vrednost Kosmačeve ustvarjalnosti za naš čas in za našo književnost, ki vedno bolj usmerja svoj preiskujoči pogled v razrvano duševnost človeka mesta. Še posebno vrednost zato, ker je Kosmač v obsegu svojega skopo odmerjenega sveta našel ustrezne situacije za izpoved iskanj sodobnega človeka.

Mejakova spremna beseda se od časa do časa povzpne v pravi slavospev pisatelju. Vse spoznavne in veljavne lastnosti popolne umetnine pripisuje njegovemu delu iskreno in z navdušenjem; podoba Cirila Kosmača-ustvarjalca je našla v M. Mejaku svojega velikega zagovornika — ali bolje velikega ljubitelja. To dokazuje tudi primer, ko omenja kot nekakšno pomanjkljivost, ki ni pomanjkljivost, dejstvo, da Kosmač ne kroji življenja po filozofskih tezah, ker se zaveda, Mejak namreč, da izpod peresa pisatelja, ki tako piše, malokdaj pride umetnina, in da so dela, ki prinašajo filozofske sklepe, redkokdaj umetnine. Kosmač zajema spoznanje o življenju in smrti seveda iz naravnega vira in nam ga kot svojo varianto posreduje v izdelani obliki.

Ceprav Mitja Mejak z mestoma preveč gostobesednim zanosom zakriva težo svojih misli in ugotovitev, nam vendarle znova potrjuje pomembnost izdaje Kosmačevega izbranega dela.

Helga Glušič

Veseli nas, da so sodelavci redakcijskega kolektiva Slovarja slovenskega knjižnega jezika sprejeli naše pripombe tako, kot so bile z naše strani mišljene. Četudi oba naša kolektiva delata v nekoliko specifičnih pogojih, imata v glavnem enako delo in pri njem nastajajo podobni problemi.

Čutili smo torej za svojo samoumevno dolžnost, opozoriti na tista teoretična in tudi praktična spoznanja, ki so plod našega dolgoletnega dela, da bi kolikor mogoče olajšali delo kolektivu, ki svoje delo začena.

Pri tem smo prepričani, da so tudi nadaljnji stiki in izmenjava mnenj lahko obojestransko koristni.

V svojem odgovoru sprejemate vrsto naših pripomb. Kljub temu smo mnenja, da se je nujno k nekaterim posameznostim na kratko povrniti.

Zdi se nam, da nekoliko precenjujete vlogo jezikovnega čuta obdelovalcev slovarja. Jezikovni čut je lahko le korektiv leksikografskega dela in se zato lahko bolj uveljavi pri reviziji in presojanju tistih besed in besednih zvez, ki jih nudi ekscerpirano gradivo. Toda zanašati se preveč na jezikovni čut, kadar gre za dopolnjevanje besed (in predvsem terminov), bi bilo napačno. To velja tudi za izraze govornega jezika, kjer bi dopolnjevanje na osnovi jezikovnega čuta lahko zajelo nekatere probleme le slučajno. Treba je upoštevati tudi to, da utegne na jezikovni čut obdelovalca vplivati njegov dialekt. Znova opozarjamo, da je nujno potrebno ekscerpirati tekočo publicistiko, ki je za to področje besednega zaklada neprecenljiv vir. Seveda pa ga je treba normativno ovrednotiti.

Vaše gledanje na enkratne rabe (hapax legomena) se nam zdi nekoliko preozko. Težko je reči, da so večidel plod jezikovne površnosti avtorjev. Takšno stališče bi lahko vodilo v skrajne konsekvence. Tu bi bilo koristno izhajati iz določene hierarhije avtorjev, iz katerih so vzeti vaši izpiski iz leposlovja, in presojati tudi enkratne rabe po tem, kateri avtor jih je uporabil. Pogosto gre tu za nove tvorbe, ki so nastale s samostojno ustvarjalnostjo in kažejo često na besedotvorne možnosti, ki bi se dale s pridom uporabiti.

Menimo, da je vaše tako imenovano »gnezdo« preveč heterogen razdelek. Zlasti ni mogoče dobro razumeti in utemeljiti, zakaj so vanj uvrščene tudi take proste zveze, ki iz določenih razlogov sicer potrebujejo razlago, s katero se pomen specifikira, so pa narejene iz sestavin v prvotnem neprenesenem pomenu. Potrebe po nadaljnji razlagi pri tem zelo pogosto ni mogoče ugotoviti s kakšnim objektivnejšim kriterijem, pa tudi uporabniku utegne biti nerazumljivo, zakaj so takšne proste zveze iztrgane iz osnovne eksemplifikacijske skupine. Ta postopek imamo za skrajno neprimeren posebno zato, ker hočete vztrajati pri svojem prvotnem stališču in postavljati to gnezdo brez notranje semantične diferenciacije na konec gesla. Še vedno smo mnenja, da bi bilo iz teoretičnih in praktičnih razlogov primerneje postavljati posamezne zveze kot ločene skupine k posameznim pomenom po semantični pripadnosti.

Kolikor gre za eksemplifikacijo, priporočamo, da ponovno pretehtate načelo formalnega razvrščanja; abecedno razvrščanje eksemplifikacijskih zvez ni nikak kriterij za objektivizacijo in tudi uporabniku ne olajšuje orientacije v geslu (sicer pa je orientacija težavnejša le v večjih geslih). Niti manjša izkušnost v semantični analizi besed ne more ovirati obdelovalcev vašega slovarja, da ne bi skušali razvrščati posameznih eksemplifikacijskih zvez predvsem po semantičnih vidikih. Ne le tehnika dela, ampak tudi koncepcija sama se pri vsakem večjem slovarju deloma izčisti in do podrobnosti izdela šele med delom (to se vidi tudi pri našem slovarju, ki na nekatere njegove pomankljivosti sami opozarjate).

Kar zadeva terminologijo in terminološke zveze, soglašamo z vami, da terminološke zveze ne dopolnjujejo osnovnega pomena gesla, toda njihova ureditev bi morala voditi k temu, da bi bil izražen njihov semantični odnos — tesnejši ali rahlejši — do osnovnega pomena. V nekaterih primerih pa je nasprotno prav terminološki pomen izhodišče za splošno uporabo.

M. Helcl, L. Janský, J. J. Macháček, Z. Sochova, J. Zima
(Prevedel Tomo Korošec)

* Replika na odgovor češkim kritikom Poskusnega snopiča SSKJ v zadnji številki prejšnjega letnika JiS. — Uredništvo.

POMEMBNO IN TEŽKO PRIČAKOVANO SLOVARSKO DELO

Po trudapolnem delu avtorjev in nestrpnem pričakovanju publike je končno izšel *Slovensko-srbskohrvaški slovar*, ki obsega XLVI + 1304 strani in je torej eden največjih naših priročnih slovarjev. Sestavili so ga dr. Stanko Škerlj, dr. Radomir Aleksić in dr. Vido Latković, prvi profesor ljubljanske, druga dva pa profesorja beograjske univerze. Od prve zamisli pa do izida slovarja je preteklo nekaj manj ko dvajset let. Po pripovedovanju dr. S. Škerlja se je o takem slovarju prvič razpravljalo takoj po vojni in kmalu nato so avtorji začeli z delom. Takrat so vsi trije predavali na beograjski univerzi. Njihov osebni kontakt ni bil moten. Pozneje pa je prof. Škerlj za stalno odšel v Ljubljano. S tem je delo za slovar bilo zelo ovirano.

Največja težava pri pisanju slovarja pa je bila nerazveseljivo dejstvo, da slovensčina ni imela zbranega svojega leksičnega fonda, a o znanstveni obdelavi in ureditvi slovenskega besedišča se do takrat ni niti razpravljalo. »Najmodernejša« slovenska leksična zbirka je bila Pleteršnikov slovar, takrat star nad pol stoletja in zato nujno zastarel in nepopoln. Leta 1950 je izšel obširen *Slovenski pravopis* z besednim fondom prirejenim za ilustracijo pravopisnih norm. Naši slovensko-tujejezični slovarji pa so bili dotlej izrazito »šolski«, neambiciozni, skromni, prirejeni za potrebe pouka v srednjih šolah.

Da je v našem knjižnem jeziku še veliko nerešenih vprašanj semantičnega, akcentološkega, leksikološkega, sintaktičnega in pravopisnega značaja, je obče znano. Tudi to je na svoj način oteževalo sestavo slovarja, ki je s kvaliteto in obsegom hotel nadomestiti velikansko zamudo, lahko rečemo, neodpušljivo zamudo, saj smo šele po šestinštiridesetih letih državne skupnosti s Srbi in Hrvati dobili tak slovar.

Z zgoraj omenjenimi težavami in pomanjkljivostmi v strokovni literaturi se mora končno spoprijeti vsak naš leksikograf, pa naj piše katerikoli slovar. Slovensko-srbskohrvaški slovar pa se po svoji zahtevnosti in težini dela ne more primerjati z nobenim od slovensko-tujejezičnih slovarjev, kajti pri le-teh se avtorji povsod lahko oprejo na daljšo ali krajšo tradicijo, na delo, ki so ga opravile generacije pred njimi in kjer jim je jezikovno-kulturna komunikacija izgladila pot, pri slovensko-srbskohrvaškem slovarju pa imamo opraviti s popolno ledino. Tistih nekaj poskusov, med katerimi je Vilharjev diletantizem najbolj kričeč, ne more današnjemu leksikografu ničesar nuditi. Tu gre skoraj stoodstotno za izvirno razlago slovenskih gesel v srbskohrvaščini, kar je izjemno zahtevna naloga. Težko je namreč najti strokovnjaka, ki bi enako suvereno obvladal oba jezika, ker se žal ravno pri učenju srbskohrvaškega jezika zadovoljujemo z najbolj zanikrno površnostjo. Tretja težkoča je v internem odnosu med slovensčino in srbskohrvaščino. Res da sta si slovenski in srbskohrvaški jezik zelo sorodna, za češčino in slovaščino najsorodnejša slovanska jezika, vendar pa leksikografu s tem ni nič pomagano. Narobe, formalna podobnost besed z bolj ali manj diferenciranim pomenom, z enakim ali različnim semantičnim obsegom ga neprenehoma zvablja na spolzka pota površnosti in interpretativne nenatančnosti. Podroben leksikografski in lingvistični študij vobče nam kaže, da je sorodnost obeh jezikov v fonetiki, morfologiji in v delu besednega zaklada zares velika, da pa so v strukturi obeh jezikov (reakcija in aspekt pri glagolu, sistem časov, sintaksa oblik in stavka) ter v velikem delu leksike oddaljevanja zelo občutna. To seveda ni nič čudnega, saj se oba jezika nad tisoč let nahajata v območju različnih kultur, slovensčina v območju germansko-romanske Srednje Evrope, dotikajoč se ogrske Panonije, srbskohrvaščina pa v območju bizantinskega in otomanskega Vzhoda, z občutnimi vplivi iz romanskega in ogrskega sosedstva ter v novejšem času celo z vplivi iz germanskega območja. Na južnoslovanskem jezikovnem področju so od najstarejših časov pa do danes nastajale različne politične formacije (bizantinska država, fevdalne domače države, frankovski imperij, »sveto« rimsko cesarstvo nemške narodnosti, beneška republika, otomanska monarhija, hrvatsko-ogrsko kraljestvo, habsburška politična tvorba, osvobojene države novega časa) in ekonomske enote, razvile so se različne religije (pravoslavje na vzhodu in katolicizem na zahodu, pozneje se na jugovzhodu širijo še muslimanske enklave), tu se je izgrajevala različna materialna in duhovna kultura (graditve naselij, oprema hiš, obleka, orodje in orožje, prehrana, šege in navade, obrti, gospodarska organizacija, fevdalni družbeni red; humanizem in renesansa, ljudsko pesništvo, večji ali manjši stiki z Evropo, kulturna razvitost sosednih pokrajin itd.). Vse to je ustvarjalo določene disproporce v strukturi in leksiki imenovanih dveh jezikov. Zato niso niti tako redki slovenski izrazi, ki jih v srbskohrvaščino ne moremo prevesti z adekvatnim izrazom, temveč jih lahko samo opišemo (čelešnik, bosman, mojškra, koleselj, klopotec, šapelj, avba, kmečka peč, mozevanje, za malo se

zdeti, siten, drevi itd. itd.) in analogne primere bomo našli tudi v srbohrvaščini (bakandža, baklava, červiš, čepenak, han, jatagan, konak, deram, biti pišman na što, uzjogniti se, letos, jesenas itd. itd.)

Na težkoče zadeva leksikograf tudi zaradi tega, ker današnji ločeni kulturni centri vendarle nekoliko po svoje ninsirajo sicer enoten srbskohrvatski knjižni jezik. Tu ne mislim na take leksične razločke, kakor so kelih — kalež — putir ali okraj — kotar — srez, temveč imam v mislih ekavsko-ijekavsko izgovarjavo: mleko, mlijeko; terati, tjerati; želeo, želio; — ter variante, kakor so: čuvarica — čuvarica, demokratija — demokracija, dejstvovati — djelovati, gustina — gustoća, Izrailj — Izrael, Jelada — Helada, Atina — Atene, opšti — opći itd. itd. Razume se, da tudi nedodelana in heterogena strokovna terminologija, ki je nastajala v različnih centrih, ob različnem znanju jezika in stroke, ob različnih aspektih in v različnem času, zelo moti leksikografa pri njegovem delu.

Zdi se mi, da bi se vse druge ovire lažje premagale kakor pa nemarni odnos v kulturni simbiozi obeh jezikov. V skoraj 50-letni državni skupnosti se nikdo in nikoli ni vprašal, kakšno kulturno nalogo naj opravi srbskohrvatski jezik pri Slovencih in kakšno je kulturno poslanstvo slovenščine pri Hrvatih in Srbih. Zdi se, da imamo srbohrvaščino v šolah zato, da ne bi kak drug predmet bil zadnji v hierarhiji predmetov.

V kraljevski Jugoslaviji se je srbohrvaščina učila v osnovnih in srednjih šolah kot enakopraven predmet, toda avtoriteto so mu izpodkopavali razni faktorji: prvič, splošna politična linija je uveljavljala svoj velikosrbski koncept in ta predmet naredila za prvo stopnjo k likvidaciji slovenskega »narečja«. Učitelji tega jezika, neredko režimski eksponenti, so v tem duhu tudi učili in to obskurno smer v javnosti utrjevali. Proti tej smeri je delala ekskluzivno slovenska politična kulturna orientacija.

Prva politična grupacija je ustvarjala famozni »jugoslovanski« jezik, druga pa se je trudila, da bi zatrla v jeziku vse, kar nas veže s Srbi in Hrvati.

Učenci so se učili srbohrvaščine kot katerega koli drugega »nezanimivega« predmeta, ki so ga poučevali učitelji, pogosto tujci v slovenskem kulturnem življenju.

O nasprotni relaciji, o pouku slovenščine v srbskih in hrvatskih šolah v nekdanji Jugoslaviji komaj da smemo govoriti. Prvič to ni spadalo v politični koncept takratnih unitaristov, za katere slovenski jezik ne le da ni nič pomenil, temveč je celo neprijetno motil integralistične sanje vladajočih krogov, drugič pa tudi ni bilo primernih učiteljev. Če je kakšna šola na hrvatskem ali srbskem ozemlju vendarle bila izjema, moramo to pripisati iniciativi in sposobnosti posameznika.

Po vojni je nekaj časa kazalo, da smo pouk srbohrvaščine postavili na čisto nove temelje, zadnja leta pa se ta predmet postopoma in vztrajno izriva iz učnih programov in bo lahko dosegel raven, kakor jo je nekoč imela slovenščina v hrvatskih in srbskih šolah. Srbohrvaščini se v naših šolah reducirajo ure, prestavlja se iz višjih v nižje razrede, tako da nastane vrzel med osnovno in srednjo šolo, učni programi se simplificirajo brez konzultacije s strokovnjaki, pouk se zaupa tudi učiteljem, ki so se »kvalificirali« na kadrovskem roku. Ali od takega pouka lahko kaj pričakujemo? Zares škoda časa, ki se tako nekoristno potrahi.

In kako je s slovenščino v hrvatskih in srbskih šolah? Ne vprašujmo!

Vsa ta tavanja, ki niso samo didaktične narave, so posledica naše neorientiranosti. Nismo si na jasnem, kaj naj pomeni pouk srbohrvaščine v slovenskih in kaj pouk slovenščine v srbskih in hrvatskih šolah. Oba jezika bi naj vsak na svojem področju pripomogla, da bi se jugoslovanski narodi kar najbolje med seboj spoznali, da bi čutili bratsko bližino in toploto, da bi si odprli drug drugemu kulturne zakladnice in da bi si med seboj priznali, kaj je kdo prispeval za skupno srečo in prihodnost. Prepričan sem, da je naša iskrena simbioza mogoča le, če jo bomo postavili na ibazo medsebojnega kulturnega spoznavanja, ekonomskega sodelovanja in nacionalnega spoštovanja. To je torej poglavitno, manj pomembno pa je formalno učenje jezika. Predmet s tako visokim poslanstvom pa ne more opraviti svoje naloge v četrtem do šestem razredu osnovne šole, kjer učenci še niso takim zahtevam dorasli, zlasti ne z omejitvijo na učenje ciničice kakor da je ravno cirilica najpomembnejša odlika srbohrvaščine!. V šestem do osmem razredu bi se kulturno poslanstvo bratskega jezika lahko zadovoljivo realiziralo. Po osmem razredu tudi precejšen del učencev za vedno zapusti sistematično šolanje.

Gornje pripombe veljajo vice versa za vlogo slovenščine v hrvatskih in srbskih šolah. V tem pogledu stojimo še pred velikanskimi nalogami, v prvi vrsti pa moramo pripraviti strokovno literaturo. Prvi korak je sedaj narejen: to je *Slovensko-srbsko-hrvatski slovar*, kmalu bo sledila gramatika.

Avtorji so v obširnem *Predgovoru* razložili principe svojega dela, ki so jih potem v slovarskem delu zares realizirali. Izredni vztrajnosti in drugim srečnim okoliščinam se imamo zahvaliti, da je to odlično in pomembno delo po dveh desetletjih vendarle zaključeno. Kdor se je sam *vical* s podobnimi ali enakimi nalogami, bo razumel, koliko je treba truda, znanja, minucioznega iskanja po literaturi (če jel) in konzultiranja s strokovnjaki (če sol), preden je takó obsežno delo končano. Avtorjem je ponekod zadovoljivo, ponekod pa celo nad pričakovanje uspelo premagati ovire, ki so se jim stavile na pot, in tako imamo danes slovar, ki po bogastvu slovenskega besedišča presega vse naše priročne slovarje in ki težko da bo pustil bralca pri branju slovenskih tekstov na cedilu.

Pisci se v *Predgovoru* opravičujejo, ker so gesla interpretirana samo v ekavskem narečju. Pri tem, kot kažejo praktični primeri, ne gre samo za izgovarjavo jata, temveč za besedišče kot celoto. Besede, ki so udomačene samo v zahodnih krajih, so izločene iz slovarja. To je precejšnja pomanjkljivost, zlasti ker *Predgovor* upa, da bo slovar koristno služil tudi slovenskim prevajalcem iz slovenščine v srbohrvaščino. Ne glede na to, da si o takem prevajanju svoje mislimo, bo že tako osiromašen besedni zaklad prva motnja za kvalitetno prevajanje. Škoda da niso k sodelovanju pritegnili še koga s področja južnega tipa knjižnega jezika!

Dolga geneza slovarja ima svoje pozitivne in svoje negativne strani. Pozitivno je to, da so avtorji lahko mirno preudarili vsak primer, da so delali brez nervoznosti, da so lahko zajeli kar največ in najboljše. Negativno pa je to, da je že ob izidu slovarja v njem marsikaj zastarelo, ali pa je kako drugače prišlo navzkriž s svojim časom. Avtorji so začeli pripravljati slovar v zelo neugodnih razmerah, takoj po vojni, ko se je zamajalo vse, celo pravopisi. Med delom je *Slovenski pravopis* doživel dve izdaji (1950, 1962) s precejšnjimi novostmi v prvi in drugi izdaji. Še radikalnejše spremembe je prinesel srbskohrvatski *Pravopis*, ki je zamenjal ekstremno fonetični Beličev *Pravopis* pri Srbih in obično drugače redigirani Boraničev *Pravopis* pri Hrvatih. Žal je novi, skupni srbskohrvatski *Pravopis* izšel šele 1960 in zato ni mogel več vplivati na redakcijo slovarja. Avtorji so startali z majhnim programom in še manjšimi možnostmi v strokovni literaturi. Pozneje pa je bilo literature nekaj več, pa tudi potrebe so bile čisto druge, zato se je obseg slovarja čedalje bolj večal. Polovica slovenskega besedišča je nekako v začetku črke P, našega slovarja pa sta od P—Ž dve tretjini.

Rekel sem že, da je redaktor slovenskega besedišča skušal zajeti kar največ. Med gesli bomo našli tudi na precej arhaizmov, lokalizmov, provincializmov in barbarizmov, torej za besede, ki se v dobrem knjižnem jeziku danes ne uporabljajo. To nekateri kritizirajo. Mislim, da je prof. Škerlj ravnal prav, ko je uvrstil tudi take besede v slovar. Srbski ali hrvatski interes ne po zlasti v vsakdanjem pogovoru, deloma pa tudi v knjigah slišal ali bral besede, ki se jih sodobni knjižni jezik po možnosti izogiba, zato pa v jeziku le niso čisto mrtve. Najbolj kričeče primere bi bilo treba označiti kot neknjižne, opustiti pa zvezdice in križce, ker je taka kategorizacija subjektivna in v razdobju dveh desetletij podvržena tudi drugim faktorjem. Za srbsko in hrvatsko publiko ne bomo mogli najbrž nikoli izdajati posebnih slovarjev z neknjižnim leksičnim fondom in zato mora ta standardni slovar posegati na vsa leksična področja.

Slovenski knjižni jezik ima že od protestantskih časov dalje svoj poseben odnos do barbarizmov in mlajših izposojenk. Medtem ko je do romanskih leksemov razmeroma popustljiv, je do nemških besed iz nacionalnih razlogov zelo rezerviran. Kljub temu je ljudski jezik sprejel veliko nemških izposojenk, ki jih knjižni jezik polagoma izriva z domačimi ljudskimi izrazi ali pa z neologizmi. Nekateri od teh izposojenk so si priborile domovinsko pravico v knjižnem jeziku (*krompir, likoí, cekar, ližol, plavž* itd.), druge so pogojno knjižne (*mežnar, janka, kiklica* itd.), tretje se pa nikakor ne smejo porabljal v knjižnem jeziku, razen kot stilizmi. Avtor bi neknjižnim izposojenkam *tajgelj, tirkelj, firkelj, flika, flikati, frakelj, furman, gmajna, glažuta, mežnar, šolen, špana, španovija, špeh, špehar, špičast, štekelj, šramel* itd., ki so zelo nedosledno kvalificirane (s križcem, z zvezdico, brez znamenja), lahko dodal še precej takih besed, npr. *prangar, štamperl, škamel »mesarska klop«* itd. Rigorozneje bi kazalo ravnati s kalki v knjižnem jeziku: *predpogoj* (Vorbedingung), *poigra* (Nachspiel) itd. Brez potrebe obremenjujejo slovar nekateri kroatizmi, ki se danes tako ali tako v knjižnem jeziku ne uporabljajo, v ljudskem se pa nikoli niso: *daleko, protivnik* itd.

Avtorji so v slovar uvrstili najpogostejše mednarodne tujke, kar je prav, kajti tudi te se v obeh jezikih lahko različno glasijo, zlasti v akcentu, odveč pa je te tujke razlagati, npr. *polir »nadzornik građevinskih radnika«, poliglot »čovek koji zna mnogo jezika«* itd. Nekateri besede bi bilo treba točneje razložiti: *pohabiti* je »osakatiti«, ni pa »ozlediti, povrediti, pokvariti«; glagolu *pojati* se bi še dodali »kucati se, bukariti se,

biti uspaljen«; *postrežnica* je res »služavka koja radi određeno vreme preko dana, bedinerka«, ni pa »strežnica kod bolesnika«; *rázgon* je razor, ni pa »brazda između leja« ali »putanja između njiva«; *obrénkati* je res »izgrditi«, ne pa tudi »izudarati, izmlatiti«; *zabrtviti* je »zapušiti, nepropustljivo za vazduh zatvoriti«, ne more pa biti »zadniti, metnuti dance«; to pomoto so zakrivila Caf, Cigale in Pleteršnik (»verbodnen, verbeilen«). Glagolu *začrneti* »pocrneti« je brez potrebe dodano »postati crn« (schwarz werden); *težkomiselnje* za »otožnost« je slovar vzel iz Pleteršnika oz. Cigaleta, je pa mrtva beseda; *trpežen* mislim da je »trajašan, durašan«, ne pa »izdržljiv, trajan«; *mojškra* je v navadnem jeziku »šivilja«, v ljudski pesmi pa »grajska spletična«, ne pa »sobarica u plemičkom dvorcu«; *hotiv* »kopile, vanbračno dete« je samostalnik in štaj. provincializem, ni pa isto kot hotljiv, kakor je zapisal Plet.; pri geslu *hostija* bi besedo »kolač« bilo treba zamenjati z besedo »kruh, hleb«. Prid. *hóden* je že Plet. narobe razložil, še slabše naš slovar: »grub, prost«, v resnici pa je »lanen, od lana«; *gariti se*, štaj. lokalizem, sem doslej vedno slišal samo v medialnem načinu; fraza: *dobra sta si* ni samo »njih dvojica su u dobrih odnosima«, temveč tudi »oni (njih dvojica, njih dvoje) se paze, vole« itd. Na gornje primere sem naletel pri naključnem prelistavanju.

Besedo *Dajnko* je že SP 1950 pravilno pisal, zato nas preseneča oblika *danjčica*. Prav je, da beremo v slovarju prid. *parmovski* (od V. Parma), samo potem bi pričakovali veliko pomembnejši pojem *herderjevstvo* in pod.

Poudaril sem že, s kakšno skrbnostjo je urednik slovenskega besedišča zbiral gradivo, posebno v drugem delu, da bi zajel kar največ. Vendar pa je spregledal besede: *metilnica*, *vlič* »penis; utikač, uključník« (Plet. pa je mislil, da je to »ptič«), *podgrlina*, *podsvinče*. Izostala je tudi fraza: *biti čez les*, iz vinogradniške terminologije manjkajo besede *sep*, *grabica*, *žmek*, *bik* itd. Besedo *pilka* je treba pisati tako, ne pa *pilika*, *parna* ima paralelno obliko *parma* itd. Besedo *správa* »1. pribor, alat, 2. pomirenje itd.« bi kazalo obravnavati vsako pod svojim geslom. Večjo semantično pomoto sem opazil pri geslu *starši*: *moževi starši* »tast i tašta, punac i punica«, *ženi starši* »svekar i svekrva« — resnica je ravno narobe, kakor pravilno piše pod geslom *tašča*, *tast*.

Specialne slovenske izraze kakor *moževanje*, *potrkvati*, *pritrkvati*, *šentilorjanski*, *gantar*, *prešeren*, *siten* itd. je slovar moral opisati.

Da se bo srbskohrvatski interesent lažje orientiral v materialu, so med gesli tudi posamezne pronominalne in verbalne oblike. Slovenska gesla so akcentuirana po principih slovenske akcentuacije, srbskohrvatske interpretacije pa po načelih štokavskega naglaševanja. Beseda *pívница* se v resnici naglašja *pivníca* in pomeni »klet, podrum«.

Vsem, ki pišejo slovensko, prizadeva predpona iz-/s- oz. z- v zloženih glagolih precej težav: stegovati, iztegovati, stepati — iztepati, zleteti — izleteti, stikati, iztikati itd. Tudi slovarju ni vedno jasno, ali je iz- ali s-.

V želji, da bi bil temeljit, je avtor uvrstil tudi nekaj gesel, ki se začno na w, x in y. To vprašanje spada v pravopis, ne pa v slovar.

Predlogi so pomemben činitelj v jeziku. Avtor je njihovo sintaktično vlogo pri predlogih *na*, *ob*, *po*, pri zelo podčrtal, pri drugih je bil krajši.

Z definicijo: *I se izgovarja kot polvokal* (str. XL) — ne morem biti zadovoljen. Tudi ta mi ni všeč: *Po tej poti pride celo do zvonečih konzontanov, ki jih sicer slovenščina ne pozna*. (mišljen je konzontan dž, str. XLI).

Naj bo dovolj prelistavanja! Teh nekaj negativnih pripomb nikakor ne more zmanjšati cene in priznanja delu, ki je izpolnilo občutno vrzel v naši lingvistični literaturi in ki bo trajna priča o temeljitosti, natančnosti in strokovni usposobljenosti njegovih avtorjev.

dr. Janko Jurančič

PRIPOMBE K PISAVI IN RABI GRŠKIH IN LATINSKIH IMEN IN TUJK

Slovenščina je pri presajanju grških in latinskih imen v svoj organizem mnogo na slabšem od marsikaterega evropskega jezika, ker ima sklanjatev še živo in ker tvori tudi svojilni pridevnik s posebnim obrazilom. Stapljanje domačega obrazila s tujo osnovo povzroča namreč precejšnje težave, ki se jih ne da vedno odstraniti na tak način, da bi bil rezultat ne samo v skladu z rabo na eni in z znanstvenimi pogledi na drugi strani, ampak tudi estetsko zadovoljiv. Transkripcija sama je manjši problem, čeprav nas zlasti grščina s svojo tujo pisavo spravlja v zadrego in otežuje odločitev. Transkripcija in pregibanje pa imata skupno veliko težavo, da je praktično nemogoče biti dosleden. Skoro

pri vsakem pravilu, ki ga postavimo, je treba takoj ugotoviti celo vrsto izjem: te je pač raba že uzakonila, niso pa zadosti številne, da bi prevladale pri oblikovanju pravila.

Zadnji Slovenski pravopis kaže v primerjavi s prejšnjimi nedvomen napredek pri obravnavanju teh vprašanj. Obdelanega je mnogo več materiala in avtorji so se potrudili, da bi našli ustrezno rešitev in pravilo za vsak primer, ne samo za najbolj pogostne. Dali so tudi več svobode s tem, da so pri istih imenih ali izrazih dopustili po več variant, izmed katerih si vsakdo lahko izbere ustrezno po svojem okusu oziroma po stilu svojega teksta. Zlasti so se bolj obširno kot v prejšnjem pravopisu ukvarjali s pisavo in rabo grških in latinskih tujk. Vsi problemi v zvezi s tem so s kakšno malenkostno izjemo rešeni po najboljši možnosti.

Vendarle pa bi imela k pravilom, ki se tičejo grških in latinskih imen oz. izrazov nekaj pripomb.

1. Pri pravilih o transkripciji novogrških imen me moti nedoslednost, da je predlagana pisava *th* za novogrški *θ*, ne pa tudi pisava *dh* za današnji *δ*. Oba sta namreč enako spiranta in oba se v hitrem izgovoru približujeta dentalnemu zaporniku. Ali torej pišimo *lh* in *dh* za *θ* in *δ*, ali pa še *θ* transkribirajmo s *t*, kot smo navajeni to delati pri starogrškem *θ*, čeprav ta transkripcija ne ustreza takratnemu izgovoru.

Tudi pisava *au* in *eu* za novogrška diftonga *av* in *ev* ni posrečena. Grki namreč teh dveh diftongov nikoli ne izgovarjajo tako, ampak kot *av* in *ev* pred vokali in pred zvenečimi konzonanti in kot *af* in *ef* pred nezvenečimi konzonanti, npr. Mavrovuni in Evrostina, da obdržim kar primera iz Pravopisa. Morda bi točnosti na ljubo ne bilo pretežno razlikovati ti dve možnosti.

2. Zelo prisiljen in trd se mi zdi predpisani način tvorjenja svojilnega pridevnika za moški spol iz grških oz. latinskih imen v primerih, ko se izvirna osnova konča na *i* ali na diftong z *i*-jem, npr. Gorgiov, Dareiov, Apuleiov. V izgovoru bomo namreč nujno vrinili *j* za tistim ijem, za tem konzonantom pa se v slovenščini o preglasa v *e* (Bajec, — Kolarič, — Rupel, Slovenska slovnica, Ljubljana, 1964 str. 34). Seveda bi bilo treba ta preglas upoštevati tudi v instrumentalu singulara in v genitivu plurala pri moških imenih s tako izvirno osnovo, da ne bi bilo treba sklanjati Volsinii, Volsiniov, kakor zahteva novi Pravopis (str. 62). Navsezadnje so to slovenska obrazila, ki jih imamo pravico oblikovati po pravilih slovenskega jezika. Kolikor pa bi to bila obremenitev in nedoslednost v pravilih glede na tvorbo teh oblik pri tistih izvirnih osnovah, ki se končujejo na kak drug vokal (in pri katerih sta končnici -om in -ov tudi nekoliko trdi), npr. Peleov, bi mogoče zadostovalo, če bi tudi tukaj kakor pri imenih iz modernih jezikov prihodnji pravopis dopustil vsaj izgovor -em, -ev pri pisavi -om, -ov (prim. Pravopis, str. 62).

3. Tretja boleča točka je akcent. S tem se posebej Pravopis nikjer ne ukvarja, ker je tukaj nemogoče uvesti zanesljiv sistem, ne da bi venomer zadevali ob izjeme, ki jih je jezikovna raba že uzakonila. Kar se namreč tiče akcenta, je raba kaj različna: grška imena so včasih naglašena po originalnem grškem akcentu, včasih pa po posrednem latinskem. Kdaj obdržimo prvega in kdaj se odločimo za drugega, ostaja odprto vprašanje. Pa tudi pri izrazih ali imenih, vzetih iz latinščine, ni enotnosti, npr. pri latinskih samostalnikih na -io. Od teh bi omenila samo izraz *transfuzija*, pri katerem je originalno naglašanje transfúzije prav tako v rabi in torej zasluži, da bi bilo uzakonjeno.

Odločno pa je treba po mojem pregneti tisto naglaševanje, ki ni niti grško niti latinsko, ampak je prišlo k nam po posredovanju nemščine. Saj se tudi pri drugih jezikih izogibamo transkripcijskih ovinkov preko tretjega jezika! Tako ne bi smeli naglašati Eneída, kakor predlaga Pravopis, ampak Enéida!

Ko je že tako težko biti dosleden v dajanju navodil za rabo grških in latinskih imen in izrazov, bi bilo želeti vsaj eno: če se je kdo v praksi odločil za pisavo ali sklanjo v podomačeni ali izvirni obliki, naj pri tej odločitvi vztraja v vsem prevodu ali razpravi ipd. in naj vsaj v tem okviru ne menjava obeh variant!

Erika Mihevc-Gabrovec

IZ ZGODOVINE SLOVENSКИH BESED

Ebehtnica, Ebehtnik I ajnohtnica, ebahtnig, ebahtnik, ebehtenca, ebehtnica, ebehtnik, eberahtnica, ibehtnica, imahtenca, imohtenca, jebehtnica, jemlaht, opahnig, obahtnek, obahtnik, obehtenca, obehtnik, venahtnica, žemnahti, žemnahtnica, žemnahtnice — toliko različic v pomenu za praznik Marijinega oznanjenja 25. marca in za mesec marec beremo v slovenskih slovarjih in drugih naših književnih delih. Začetnik teh imen je Anton Miklaur, ki je l. 1744 prvi vknjižil v Meg²: Mertz. Martius. *öbehtnik*, »sushez, bresfen«.

Martio (X₅^b); April. Aprilis. *öbahtnig* »mali trauen, Aprile«. (A₈^a); Das Fest Mariä Verkündigung. *Obehtenza* (Qq₂^b). Ker pa tu stavec ni mogel dati na O dveh pik, moramo tudi to besedo brati: *öbehtenza*. Obliko *öbahtnik*, tako za »Der Mertz« kakor za »der April«, ima potem *Vocabularium* v slovnici iz l. 1758, vtem ko besede *öbehtenza* tu ni.

Izven Koroške je vzel iz Meg² besede *obehtnik* za marec, *obahnig* za april in *obehtenza* za »ofsnanenje M. divize« najprej J. A. Apostel l. 1760 v rokopisu *Dictionarium Germanico-Slavonicum*, str. 482, 483. O. Gutsman iz Grabštajna pri Celovcu je zapisal v slovnico l. 1777, 164, pod »Hohe Festtage« le *Ebehtniza* za »Mariä Verkündigung«; mesečno ime *ebehtnik* za marec pa je Gutsman vključil šele v slovar 1789, 181. Poleg imena *ebehtniza*, str. 384 in 498, pa je pristavil Gutsman v slovarju na str. 384 za »Verkündigung Marien« še *osnanenje divize Marie*, *venahtniza*, ki je edinstven primer v slovenski književnosti. V pomenu božiča nam je ohranjeno to ime v pregovoru: Kolikor je o svečnici kopnih streh, toliko je o venahtnici (= božiču) golih rebri¹. Kaj pa, če je zaradi poznejšega nerazumevanja Marijino oznanjenje zamenjano z božičem, kar ni izključeno? Ne vemo pa, od kod je vzel Mihael Zagajšek besedo Verkündigungsfest *ainohtniza*, kakor jo je zapisal poleg mār *obahtnik* na str. 368 nemško-slovenskega rokopisnega slovarja; besedo je Zagajšek slišal morda na Kalobju ali v Ponikvi, lahko pa ji je vir tudi Gutsmanova *venahtniza*, ki je rabila še Križnikovim motniškim oblikam *žemnahti*, *žemnahtnica*, *žemnahtnice* za osnovo.

M. Pohlin, ki prav tako kakor Apostel ni pogodil, da se koroški narečni *ö*, ki so ga vpeljali prireditelji Meg² in slovnice s slovarjem l. 1758, izgovarja in piše »po krajnsku« kakor *e*, je zapisal v *Tu malu besedishe* 1781 iz Gutsmanove slovnice *Ebehtënza*, »Maria Verkündigungsfest« (E₃^b), iz Meg² ali iz slovarčka l. 1758 pa *Obahnèk*, »Der März (T^{4a}). Namesto pravilnega marčevega mesečnega imena *ebehtnih* < *ebehtnica* v *obahnig*, *obahtnek*, *obehtnik* ter *obehtenza* prestrvarjeno ime je torej beseda pokveka, zmašilo, popoln nesmisel, ki sta ga iz gole nevednosti zagrešila Apostel in Pohlin, a je ostal po Pohlinozem *Besedishu* trdoživ še do Miklošičevih zapisov.

Izvir in pomen besed *ebehtnica* > *ebehtnik* sta že zdavnaj zanimala takó preproste kakor izobražene ljudi. Prvo znano, a seve čisto zgrešeno modrovanje je zapisal Pohlin v *Glossarium* l. 1792, 1793, str. 61, s čimer je hotel pojasniti pomen besede *Obahnèk* v *Besedishu* takole: *Obahnèk* »vindicum quafi Obwachmonat, ver; infern. germ. Ucht, die Demmerung: Anglof. Uht. Uhtide. Holl. Ochtdent, diluculum, & crepusculum: gr. ξωθην, früh.« Franc Anton pl. Breckerfeld, ki je zbiral slovensko narodno blago »aus mundlichen Kunden, und Nachforschungen in Unterkrain bey Neustadtel [na Dolenjskem pri Novem mestu] seit 1773 bis 1795«², je poleg vpisa *Ebehtenza* oder *Imachtenza* »die Feyer Mariensverkündigung«, pripomnil k prednjim Pohlinozem besedam naslednje: »obahtnek vielleicht kömmt die Lichtmesse [tu se je Breckerfeld zmotil] Ebehtenza von obahtnek her. Andere glauben, dass Ebehtenza von Ehepakten herkomme, denn um diese Zeit pflegten feyerlich die Ehekontrakte ausgefertiget, erneuert oder erst geschlossen zu werden, wie es aus den Sitten und Gebräuchen der Krainer und anderer Slaven bekannt ist.« Vendar tudi to ne drži, ker vemo, da je bil prav v tistem času, tj. l. 1797, udomačen med preprostim ljudstvom na Koroškem za Eheverlöbnis izraz *andigen*³, ki ne more imeti z ebehtnico nič skupnega. Pač pa je Breckerfeldovo različico Imachtenza še okrog l. 1944 potrdila dr. M. Turnšku Julka Rabzelj za kraj Raka pri Krškem, kjer pravijo prazniku Marijinega oznanjenja *imohtenza*.⁴

Prvi znanstvenik, ki je iskal jezikovni vir besed *ebehtnica*, *ebehtnik*, je bil Franc Miklošič. Med okrog 4000 tujkami v slovanskih jezikih je bila tudi *ebehtnica*, glede katere je Miklošič menil: vgl. mhd. »ebennaht, Tag- und Nacht-gleiche, daher wahrscheinlich der Name des Monats März, ebehtnik und von diesem der des Festes, ebehtnica, was allerdings mir sonst nicht vorgekommen: an das lautlich näher stehende ebenwichtac ist hiebei aus sachlichen Gründen nicht zu denken«.⁵ V sloviti obravnavi *Die slavischen Monatsnamen*, kjer je Miklošič preresetal 240 slovanskih mesečnih imen, se je nadrobneje ko v prejšnjem delu ukvarjal z *ebehtnico*, a se tudi še ni dokončno odločil, rekoč: Vielleicht aus ahd. mhd. ebennaht, ags. efenniht, fries. evennaht, ... Man kann auch an ewigtag denken und sich dabei an Gachet's Bemerkung erinnern: ... Die Sache ist mir nicht klar.⁶ Sele v *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886, 56, je Miklošič zapisal brez omahovanja: »ebehtnica nsl. annuntiatio B. Mariae Virginis. ebehtnik martius. — Vergl. mhd. ebennaht tag — und nachtgleiche, daher zunächst der name des monats.«

Takó torej Miklošič, ki je prišel besedi *ebehtnica* v glavnem do živega. Izvir in pomen imena *ebehtnica* > *ebehtnik* z vsemi številnimi različicami sta namreč dvojna,

sta se pa sčasoma pomešala. Prva sta iz časov v srednjem veku, ko so ponekod začenjali novo leto 25. marca, »annus incarnationis, annuntiatio domini«, tj. kot spomin Kristusovega utelešenja, hkrati pa tudi kot domnevni dan ustvarjenja sveta. Za novo leto, predvsem za tisto, ki se je začelo v božični osmini na dan »circumcisio Domini«, beremo v starih nemških listinah poimenovanja *ebenwichtag*, *ebenwihetag*, *embeichtag*, *ewigttag*, *oenwichtag* ipd., kar so le različice za *ebenweichtag*, s čimer da so hoteli reči, da je ta dan enakovreden božiču, katerega osmina je⁷. Ker pa je bil, kakor že rečeno, dan praznovanja novega leta v srednjem veku zelo različen, najmanj šestkrat v letu, se je lahko preneslo novoletno ime, mišljeno sprva le za 1. januar, tudi na druge datume, torej tudi na novo leto, ki so ga začeli 25. marca. Hkrati je pa vsako novo leto dan, ko se leto obrne, ko se nagne na novo plat. Izrazi *abich'n* »obrniti«, *abich* »obrnjen«, svn. *ebech*, *ebich*, bavarsko *abech*, švicarsko *abäch*, *abächt*, so bili še v 19. stoletju živi v koroškem, bavarskem in švicarskem nemškem narečju,⁸ takó da sta lahko še tretji izvir in pomen *ebehtnice* tudi tukaj.

Najverjetnejša vzbrst besede *ebehtnica* je v drugi verziji, ki jo je predvsem Miklošič postavil na čelo. Gre za pomladno enakonočje, ki so ga nekda obhajali okrog 20. do 27. marca. V svn. so rekli temu »*eben-naht*, *ebennächten*, *ebennahte*, tj. enakonočje«, za »enokončen« pa je bil izraz »*eben-nehtec*«, »*eben-ehtec*«;⁹ izpeljanka *ebennachtec*-tag, *ebennehtec*-tag je bila torej mogoča in umevna. Preskok in prilichenje imena za enakonočje, na častitljiv in znan praznik Marijinega oznanjenja 25. marca, ki je izpričan v vzhodni cerkvi že v 5. stoletju, v zahodni pa nekoliko pozneje, je bilo kar na dlani.

Za nasmešek moramo povedati še pohlinovski domislek Davorina Žunkoviča,¹⁰ ki je zapisal, da se je Miklošič načelno motil, ko je vzporedil *ebehtnico* s svn. *ebennaht*, češ, če bi bilo takó, bi morali enako reči tudi enakonočju 21. septembra, a takega primera ni. Tirolska *ebnahten*, ki da pomeni izrečno »das Fest Mariä-Verkündigung« je praznik Marijinega oznanjenja, »nikoli pa astronomsko pomladno enakonočje, je le nemškemu jeziku prilagojen slovenski izraz *jebehtnica*. Ko Slovenec reče *ebehtnica* prazniku Marijinega oznanjenja, govori pri tem nevede o poročni noči »Brautnacht«, ker *ebehtnica* se pač govori namesto *jebehtnica*, tj. »Brautnacht«. Začuda Žunkovič ni pristavil k vsemu temu še besede *Jebázha* »Der Hönigkuchen. Placenta melita« iz Pohlinovega Besedisha!

Domišče besede *ebehtnica* — in po nji napravljenega mesečnega imena *ebehtnik* — je vsekakor Koroška, kjer je bila iz sosednih nemških zgledov jezikovno prestvarjena v slovenščino. Da je bila *ebehtnica* še v 19. stoletju domača v Podjurski dolini, nam priča npr. dopis v celovškem *Miru* 25. marca 1883, štev. 6, str. 44, kjer nekdo vprašuje »kedaj bomo letos obhajali Ibehtnico?« Beseda pa ni ostala omejena samo na Koroško, marveč se je razširila tudi drugod po Slovenskem. Ferdo Kočvar, doma iz Žalca, je zapisal v KMD za l. 1871, 174, da pravijo v nekih krajih dnevu Marijinega oznanjenja *ebéhtnica*. Nabiratelj narodnega blaga v Motniku, Gašpar Križnik, je sporočil okrog l. 1890 Ivanu Navratilu, da pravijo v Motniku prazniku Marijinega oznanjenja *žemnaht* in da prerokujejo po njem vreme takó: Ako je do žemnaht lepo in toplo vreme, potlej je še huda zima. *Žemnahtnica* ima še svojo zimo. *Žemnahtnice* ga [= sneg] še rade vržejo.¹¹ Za Gorenjsko je vknjižil iz nam neznanega vira Plet. I, 366, *jemlaht* »ebehtnica«; za poimenovanje *imahtenca*, *imohtenca* na Dolenjskem pa smo navedli vire že prej.

S tem smo o malce čudnih in na videz nerazumljivih besedah *ebehtnica*, *ebehtnik* nadrobili vse, kar je bilo mogoče in kar je bilo tudi vsekakor potrebno, da se razreši to takó dolgo zamolčano vprašanje iz našega besedja.

¹F. Kocbek — I. Šašelj, Slovenski pregovori, reki in prilike. MK 72. Celje 1934. 217. — ²Rokopis v DAS. — ³J. H. G. Schlegel, Reise durch einige Theile vom mittäglichen Deutschland und dem Venetianischen. Erfurt 1798, 375. — ⁴Dr. P. M. Turnšek, Pod vernim krovom II (1944), 141, 215. — ⁵Fremdwörter in den slavischen Sprachen. Denkschr. d. k. Akad. d. Wiss. Phil. — hist. Cl. XV. Bd. Wien 1867, 86. — ⁶Denkschr. d. k. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Cl. XVII. Bd. Wien 1868, 22. Miklošičeva opomnja o Gachetu je v zvezi z le-tega zapisom v E. Gachet, Recherches sur les noms de mois et les grandes fêtes chrétiennes, Bruxelles, 1865, 448, ki se glasi v slovenskem prevodu: Primus dies saeculi (20. marec) ni nič drugega ko sporni ewigttag. Spomnimo se, da so Franki začeli svoje leto v pomladnem enakonočju; ne bomo več presenečeni, da je bila med [besedama] ebenwichtag in ewigttag neke vrste zmeda (pomešanost), ker je vsaka beseda lahko pomenila prvi dan leta, kakor je bil pač privzet ta ali oni sistem [novega leta]. — ⁷G. A. Schaffer, Chr. G. Haltaus Jahrzeitbuch der Deutschen des Mittelalters. Erlangen 1797, 68, 69. — ⁸Dr. M. Lexer, Kärntisches Wörterbuch. Leipzig 1862, 8. — ⁹Dr. M. Lexer, Mittelhochdeutsches Handwörterbuch I, Leipzig 1872, 499, 500, 503. — ¹⁰Zur Geschichte der Slaven von der Urzeit bis zur Völkerwanderung. Kroměříž 1929, 28, 29, 55 — ¹¹LMS 1890, 93; od tam ima tudi Plet. II, 958.

Vsem našim naročnikom!

**VSA NAROČILA, SPREMEMBE NASLOVOV IPD.
SPOROČAJTE NA NASLOV: SLAVISTIČNO DRU-
ŠTVO SLOVENIJE (ZA JEZIK IN SLOVSTVO) –
LJUBLJANA, AŠKERČEVA 12.**

**LETNA NAROČNINA 1.000 DIN, POLLETNA 500,
POSAMEZNA ŠTEVILKA 125 DIN; ZA DIJAKE, KI
DOBIVAJO LIST PRI POVERJENIKU, 500 DIN; ZA
TUJINO CELOLETNA NAROČNINA 1.500 DIN.**

ZAKLJUČNI RAČUN REVIJE JEZIK IN SLOVSTVO na dan 31. XII. 1964

A K T I V A

Žiro račun	112.071
Dolžniki	148.781
Razmejitve	30.640

S k u p a j 291.492

P A S I V A

Predplačila	30.640
Sredstva	260.852
—	—

Š k u p a j 291.492

RAČUN ZGUBE IN DOBIČKA

Stroški tiska 1—6	1,202.550
Honorarji 1—6	730.607
Prispevki od honorarjev	258.231
Stroški uprave	102.293
Predplačilo 1962 in odpis	206.394

S k u p a j 2,500.075

Naročnine	1,010.369
Subvencije	1,489.706

S k u p a j 2,500.075